

בן־גוריון ובריטניה, 1930-1939

מאיר חזן

תקציר

גישת בן־גוריון כלפי הבריטים בשנות השלושים של המאה ה־20 נמצאת במרכז מאמר זה. המאמר נפתח בימים שנוסדה מפא"י ב־1930, ובעת שהחלו להתברר בהדרגה ההשלכות המדיניות של מאורעות 1929. סיומו לקראת תום המרד הערבי ופרוץ מלחמת העולם השנייה, ב־1939. מתוארים ומנותחים בו תפיסת בן־גוריון את נקודת המבט של הבריטים אשר למתרחש בשלטון המנדט בארץ ישראל; השקפתו על המזג של הבריטים ועל האופק המדיני שהנחה את מנהיגי בריטניה; והאופן שלהערכתו השתקפה הגשמת הציונות בעיניהם. אלה, כשהם לעצמם ולא בתור מרכיב נלווה לדיון בסוגיות אחרות, מבליטים גוף ידע חיוני לתיאור הקו המדיני של בן־גוריון ולביאור מגמותיו בעשור הנדון.

פרשת היחסים עם בריטניה הייתה רכיב במסכת הסוגיות הפוליטיות שעסק בהן בן־גוריון בעשור הנסקר. בעשור זה גברה בהתמדה מידת מעורבותו בנושאים מדיניים. במרוצת העשור חדל בן־גוריון להיות דמות פוליטית אחת מני רבות בזירה הציונית ביישוב והחל להיחשב האישיות המרכזית ביצירת המדינה שבדרך. הדיון כאן אינו מתמקד בפן האישי־ביוגרפי. עמדותיו של בן־גוריון מתבהרות בו כפועל יוצא מן השיג ושיח שהתנהל במפא"י בנוגע למקומם של הקשרים עם בריטניה במאמצים להגשמת הציונות. טענה חשובה שנפרסת במאמר היא כי יצירת מציאות שמאפשרת הגירת המוני יהודים לארץ ישראל הייתה שיקול מכריע בקביעת סדר העדיפויות שהנחה את בן־גוריון בגישתו כלפי בריטניה במעלות ובמורדות של שנות השלושים.

מילות מפתח: בן־גוריון, מפא"י, בריטניה, מנדט, עלייה, ציונות, המרד הערבי, שנות השלושים

מבוא

'גורי לך האימפריה הבריטית', זעק דוד בן־גוריון ב־1930, וב־1939 הכריז 'עלינו להילחם בספר הלבן כאילו לא הייתה מלחמה' נגד גרמניה הנאצית.¹ אמירות אלה נחקקו בתודעה ובמחקר ההיסטורי כמשקפות נאמנה את השקפתו כלפי השלטון הבריטי בארץ ישראל. ברם בין שני

1 פרוטוקול מועצת מפא"י, 25.10.1930, ארכיון מפלגת העבודה (להלן: אמ"ע); פרוטוקול מרכז מפא"י, 12.9.1939, שם.

קצוות אלה בשנות השלושים של המאה ה-20, נוצרה תחת שלטון בריטניה המדינה שבדרך על ידי היישוב היהודי בהנהגת בן-גוריון. איך אפשר ליישב את קביעותיו הנחרצות והעוינות בנוגע לבריטניה בפתחו של העשור ובסיומו עם עמדתו העקרונית החיובית והאוהדת בנוגע למדיניות הבריטים וכיצד גישתו מתיישבת עם השינויים שחלו במדיניות בריטניה?

לצורך בחינת השאלות האלה על מגוון פניהן אלבן את גישת בן-גוריון כלפי הבריטים בשנות השלושים. ראשיתם בימים שנוסדה מפא"י והתבררו ההשלכות המדיניות של מאורעות 1929, וסיומם בתום המרד הערבי ועם פרוץ מלחמת העולם השנייה. במרכז המאמר ניצבים תפיסתו של בן-גוריון את נקודת המבט של הבריטים באשר למתרחש בארץ ישראל, השקפתו על המזג הבריטי ועל האופק המדיני שהנחה את מנהיגי בריטניה, והאופן שלהערכתו השתקפו המטרות והפעילות הציונית בעיניהם. אלה, כשהם לעצמם ולא כמרכיב נלווה לדיון בסוגיות אחרות, מבליטים גוף ידע חיוני לתיאור הקו המדיני של בן-גוריון ולביאור מגמותיו בעשור הנדון ובה שבא אחריו.

בן-גוריון נבחר לתפקיד יושב ראש הנהלת הסוכנות היהודית בקונגרס הציוני ה-19, שהתקיים ב-1935. תקופת המרד הערבי הייתה הפעם הראשונה בקריירה הפוליטית שלו שנחשפו בה סגולותיו כמדינאי המחליט ומעצב מדיניות בזמן משבר. ביוני 1934 הוא ניסח את תפיסתו בעניין מלאכת המדינאות בדברי הספד שנשא במלאות שנה להירצחו של ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית חיים ארלוזורוב. בנאומו הוא גרס שהמדינאי שונה מהוגה המדינאות או מהפילוסוף והוגה הדעות בכך שיש לו כישרון לפעולה וליצירה מדינית. לשיטתו, קשה להמחיש כישרון זה, שכן רובו סמוי מן העין ומורגש רק בהוייתם ובפעולתם של המדינאים. ביטוייו ניכרים ביכולת להפעיל כוחות גנוזים, לצרף צירופים ולכוון אירועים והתפתחויות בכיוון מסוים ורצוי. כל אומן חייב להכיר הכרה יסודית את החומר אשר משמש אותו לעשיית מלאכתו, פירש בן-גוריון את טיב המקצוע שאליו התמסר. האדריכל למשל מכיר את טבע הלבנים, הבטון, הברזל ושאר החומרים הנחוצים לבניינו. לעומתו, החומר המשמש את המדינאי הוא המורכב, המסובך והעדין ביותר – החומר האנושי. בן-גוריון סבר שעל המדינאי להבין את טבע האדם, למצוא מסילות ללב היחיד וללב הרבים, ולהשכיל להטות אותם ואת מעשיהם אל המטרות ההיסטוריות העומדות לפנייהם בתקופתם.²

פרשת היחסים עם בריטניה הייתה רכיב במסכת הסוגיות הפוליטיות שבן-גוריון עסק בהן בעשור שבו נתבונן. במהלכו גברה בהתמדה מידת מעורבותו בנושאים מדיניים. עם זאת, חיים וייצמן, שכיהן עד 1931 ומ-1935 ואילך בתפקיד נשיא ההסתדרות הציונית, נותר בכיר מתווך הקשר עם בריטניה. בד בבד עם השתלבותו של בן-גוריון בפעילות המדינית הוא הוסיף לעסוק בעניינים השונים שהיו על סדר היום, ובכללם היקף העלייה והרכבה, המצב הביטחוני, רכישת קרקעות והתיישבות, היחסים עם הפלסטינים ועם המדינות

2 דוד בן-גוריון, 'ארלוזורוב המדינאי (דברי אזכרה ביום האבל בתל אביב, כ"ג סיון תרצ"ד)', הפועל הצעיר, 15.6.1934.

השכנות, העימותים עם התנועה הרוויזיוניסטית, המצב הכלכלי, המאבקים הפנימיים במפא"י, המתחים עם גורמים מימין ומשמאל ביישוב ובתפוצות, החיכוכים המזדמנים על מנהיגותו של וייצמן והאנטישמיות הגואה במזרח אירופה ובמרכזה לנוכח התחזקות הפשיזם והנאציזם.³ בהיסטוריוגרפיה הדנה בעמדותיו של בן־גוריון בשנות השלושים הודגשה העפלתו למעלת הדמות הדומיננטית ביישוב באמצעות תיאור ובחינת תחומי הפעילות האלה. כנדבך בכתיבה זו ניתנה בה גם הדעת לדעותיו בנוגע למדיניות הבריטית בארץ ישראל. מעלותיה של הכתיבה הביוגרפית על אודות בן־גוריון ידועות, אבל היא נוטה לעתים להחמיץ הקשרים ותובנות בעלי ערך. הם נחשפים רק באמצעות עיסוק רציף וממוקד בסוגיה מסוימת, שמאפשר עיון מתמשך וחקף ממחויבות לסדר העדיפות המקובל בסוגת הכתיבה הביוגרפית.

הדיון המוצע כאן זורה אור אחר וחדש על בן־גוריון במרוצת העשור שבו הוא חדל להיות דמות פוליטית אחת מני רבות בזירה הציונית היישובית והחל להיחשב לאישיות המרכזית ביצירת המדינה שבדרך. מכיוון שאין בכונתי להתמקד בפן האישי־ביוגרפי, תבוררנה השקפותיו של בן־גוריון כפועל יוצא מן השיג ושיח שהתנהל במפלגתו לגבי מקומם של הקשרים עם בריטניה במאמצים להגשמת הציונות. מפעם לפעם נבחן את אוצר הדימויים ששימש את בן־גוריון לביאור המכניזם של התרבות הפוליטית הבריטית והמוטיבים המאפיינים אותה. סגנון הפעולה הפוליטי ששאף בן־גוריון להטמיע במפא"י באותה תקופה מוצה בתביעתו מחבריה שלא לענות על התקפות ציבוריות בקול ענות חלושה, בשתיקה או ברפיון. להפך: 'עלינו לתפוס בהסתדרות, ביישוב, בציונות עמדה אגרסיבית. אין דבר מסוכן לנו כהורדת הדגל'.⁴ האגרסיביות בעידן תרבות ההמונים נדרשה להשגת שליטה פוליטית בקלפי וביצורה בתודעת בני הדור ובחינוך הנוער הארץ־ישראלי. זהו יסוד מפתח להבנת דפוס הביטוי שהדריך את בן־גוריון בתקופת עיונו, הן בדיונים סגורים והן בפומבי.

בעשור הראשון לשלטון האזרחי הבריטי בארץ ישראל היה מקובל באחדות העבודה, מפלגתו של בן־גוריון, להתייחס בחשד עז אל הבריטים. כך למשל עם בואו ארצה של הנציב העליון הראשון הרברט סמואל הביע אליהו גולומב ספק אם 'תגלה בו התקיפות, אשר תיטע אמונה ואומץ בלבנו [היהודים], כבוד והבנה בלב שכנינו [הערבים]'. נחמן סירקין, הוגה הדעות הנחשב של המפלגה, נקט גישה דומה והסתער על מושל ירושלים רונלד סטורס, שאותו הכתיר בתואר 'פונטיס פילטוס' – אות ועדות לצביעותו שהקבילה לזו של אותו מושל שהתאכזר לפני 'אלפיים שנות' ליהודי ארץ הקודש.⁵ בן־גוריון, שלא

3 ראו למשל: מיכאל בר־זוהר, בן־גוריון, עם עובד, תל אביב 1975-1977; שבתי טבת, קנאת דוד, שוקן, ירושלים ותל אביב 1976-2004; אניטה שפירא, בן־גוריון: דמותו של מנהיג, עם עובד, תל אביב 2015; תום שגב, מדינה בכל מחיר: סיפור חייו של דוד בן־גוריון, כתר, בן שמש 2018.

4 פרוטוקול מרכז מפא"י, 20.2.1932, אמ"ע. ההדגשה במקור.

5 א"ג [אליהו גולומב], 'לבוא הרברט שמואל', קונטרס, ט"ז בתמוז תר"ף (2.7.1920); נ' סירקין, 'פונטיס פילטוס', שם, י"ב בשבט תרפ"א (21.1.1921).

כעמיתיו, עסק בנינוחות ובשלווה בפועלם של הבריטים. בביקורו של בלפור בארץ ב-1925, לרגל חגיגות ייסודה של האוניברסיטה העברית בירושלים, קידם אותו בן-גוריון כמי שבא 'לא כשליחו של המעמד השליטי באנגליה' ושל מפלגתו השמרנית אלא 'כבן העם האנגלי', שבהכרתו הנודעת 'הביע את רצונו של כל העם האנגלי, ובראש ובראשונה של מפלגת העבודה הבריטית'. בן-גוריון, שאירח שלוש שנים קודם לכן את מנהיג הלייבור רמזי מקדונלד מתוקף תפקידו כמזכיר ההסתדרות, הבלית בברכו את בלפור את ידידות 'העם האנגלי כולו' לציונות.⁶ פער העמדות ששרר בהנהגת אחדות העבודה כלפי פירוש פועלם של הבריטים בארץ נחשף ביתר שאת בניגוד שהתגלה בין בן-גוריון לברל כצנלסון כאשר סיכמו השניים כעבור חודשים אחדים את תקופת כהונתו של סמואל. כצנלסון טרח להבליט כל פגם בפועלו של סמואל והסיק כי כל מה שנבנה וצמח בימי שלטונו אירע 'למרות שיטת הממשלה' בראשותו; ואילו בן-גוריון תיאר את הנציב 'הראשון ליהודה' בגוון אוהד יותר וחתם: 'הנציבות של הרברט סמואל, עם כל פשיעותיה ושגגותיה, אפשרה במידה רבה את העלייה וההתיישבות והייתה גורם חשוב בהפרחת הארץ'.⁷ ניגוד עקרוני זה יתחדד בשנות השלושים.

קביעתו של בן-גוריון בנואם הפתיחה שנשא בוועידת היסוד של מפא"י ב-5 בינואר 1930, משמשת נקודת מוצא לביאור גישתו בפרק הזמן שנבחן:

אלה המאמינים בקשרים דיפלומטיים, במשא ומתן פוליטי, בפורמולות, בדקלרציות, במנדטים, בתמיכה של ממשלות, במשטרים קולוניאליים של אחרים, הרי יכולים לתאר להם, כי ברגע שנצליח להשיג דקלרציה פוליטית זו או אחרת, נציב [עליון] זה או אחר, משטר פוליטי זה או אחר, אז העניינים שלנו מסודרים. אנחנו, האמונים על יחס בלתי אמצעי לדברים, העומדים תמיד בכל הווייתנו לפני האלמנטים הראשוניים של הקיום ושל החיים, אנחנו לא יכולים להשתעשע בכל האילויות הללו. אנחנו יודעים כמה קשה הדרך להוות כאן כוח עברי ממשי, להוות כאן יישוב עברי אשר יעמוד על רגליו.⁸

לימים יקציע ויתמצת בן-גוריון את מכלול הקביעות האלה במכתם נוקב: 'לא חשוב מה יאמרו הגויים, חשוב מה יעשו היהודים'. זה היה מבע לפולמוס שניהל עם משה שרת על

6 ב"ג [בן-גוריון], 'לבואו של בלפור', קונטרס, ב' בניסן תרפ"ה (27.3.1925). לביקורו של מקדונלד בארץ ראו: יוסף גורני, הקשר הדוי-משמעי: תנועת הלייבור הבריטית ויחסה אל הציונות בין השנים 1917-1947, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1982, עמ' 51-65.

7 ב' כצנלסון, 'חמש שנות נציבות', דבר, 29.6.1925; ד' בן-גוריון, 'לדין וחשבון של סמואל', קונטרס, י"ז בתמוז תרפ"ה (9.7.1925); ה"ל, 'הבחירות לאספת הנבחרים', שם, כ"ד בכסלו תרפ"ו (11.12.1925). מכאן הציטטה. לימים סיפר שאול אביגור כי כשקרא כצנלסון את מאמרו הראשון של בן-גוריון, שפורסם עשרה ימים לאחר מאמרו הוא בדבר, הגיב: 'זה משנה תורה' (ריאיון שערכה אניטה שפירא עם שאול אביגור, 16.4.1974, ארכיון פרטי). לא ידוע אם גם זה היה מניע לבחירתו של בן-גוריון במאמרו השני להביע ביתר בהירות את דעתו על כהונתו של סמואל.

8 פרוטוקול ועידת האיחוד של אחדות העבודה והפועל הצעיר, 7.1.1930-5.1.1930, אמ"ע, 2-21-1930-6.

ניהול מדיניותה של ישראל בשנות החמישים.⁹ אולם בה במידה נצרפה בו תבנית מחשבה שמקדשת את ערך המעשה המְשָׁנָה מציאות, שהדריכה את תנועת העבודה מראשיתה. ככלות הכול, ההישג המדיני נחשב בה תולדה של הצלחות מעשיות בחיי היום־יום ומסד להגשמה אפורה וחפה מזוהר. בתפיסה זו נועדו המלל המצלצל וההצהרה הנשגבת לשמש עטיפה נאה, ולא תכלית לשמה. מקרב שלל ערכיה ויעדיה של תנועת העבודה, אמת המידה היסודית של בן־גוריון להגדרת מהותה של הציונות ופועלה הייתה חד־משמעית ופשוטה: עלייה.¹⁰ יצירת מציאות שמאפשרת את הגירתם של יהודים רבים ככל האפשר ובזמן הקצר ככל האפשר לארץ ישראל הייתה בעיניו כל ימיו רכיב עיקרי במונח 'ציונות'. לכן הוא ראה בעלייה את השיקול המכריע בהגשמת הציונות ובקביעת סדר עדיפויותיה.¹¹ אף גישתו כלפי בריטניה בשנות השלושים נבעה ממקור זה.

'גוריון לך האימפריה הבריטית'

מאורעות אוגוסט 1929 הם נקודת מפנה בתולדות היישוב והציונות. נחשפה בהם ובעקבותיהם בו בזמן עֶצְמַת ההתנגדות של הפלסטינים לנוכחות היהודים בארץ ישראל, חולשת היישוב ושביריות תלותה של הציונות בבריטניה.¹² התפנית במדיניות הבריטית בנוגע להקמת הבית הלאומי ברוח הצהרת בלפור, שהתבטאה במגמה לבטל את המעמד המועדף שהוקנה ליהודים בכתב המנדט, התבהרה בהדרגה ב־1930. אות הפתיחה לשינוי היה הודעת הנציב העליון ג'ון צ'נסלור על השעיית ההקצאה של 2,350 רישיונות עלייה לעובדים ב־14 במאי 1930. ההשעיה נועדה להישאר בעינה עד שישלים ג'ון הופ סימפסון, המומחה לענייני קרקעות והתיישבות שמינתה ממשלת בריטניה, את בדיקתו בנוגע למצב הכלכלי בארץ.

- 9 בר־זוהר, בן־גוריון, ג, עמ' 1142-1143; גבריאלי (גבי) שפר, משה שרת: ביוגרפיה פוליטית, כרמל, ירושלים 2015, עמ' 622-623.
- 10 ראו גם: טבת, קנאת דוד, ג, עמ' 72, 131.
- 11 למבעים מסוימים של השקפת בן־גוריון בסוגיית העלייה בתקופות אחרות ראו למשל: אביבה חלמיש, במירוץ כפול נגד הזמן: מדיניות העלייה הציונית בשנות השלושים, יד יצחק בן־צבי, ירושלים 2006, עמ' 108-115, 207-208, 372-376; דבורה הכהן, תבנית המיליון: תכניתו של דוד בן־גוריון לעלייה המונית בשנים 1942-1945, משרד הביטחון, תל אביב 1994; אריאל ל' פלדשטיין, קשר גורדי: דוד בן־גוריון, ההסתדרות הציונית ויהדות ארצות הברית, 1948-1963, מכון בן־גוריון לחקר ישראל והציונות ואוניברסיטת בן־גוריון בנגב, קריית שדה בוקר 2003, עמ' 29-50, 201-205.
- 12 אניטה שפירא, 'היסטוריה מדינית של היישוב, 1918-1939', בתוך: משה ליסק, אניטה שפירא וגבריאלי כהן (עורכים), תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה: תקופת המנדט הבריטי, ב, מוסד ביאליק, ירושלים 1994, עמ' 70-71; פנחס עופר, 'התגבשות משטר המנדט והנחת יסודות לבית לאומי יהודי, 1922-1931', בתוך: משה ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה: תקופת המנדט הבריטי, א, מוסד ביאליק, ירושלים 1993, עמ' 287-317; הלל כהן, תרפ"ט: שנת האפס בסכסוך היהודי־ערבי, עברית וכתר, ירושלים 2013.

העיתונות העברית הנסערת בישרה בכותרות זועמות על 'הפסקת העלייה היהודית לארץ ישראל'. בן-גוריון – מזכיר ההסתדרות אז – נזדעק להתייצב בראש המאבק. זה היה האירוע הפוליטי-ציבורי המשמעותי הראשון שאירע מאז ייסודה של מפא"י בינואר, והיה חיוני להבליט את עמידתה של המפלגה החדשה בעמדה המובילה את עיצוב סדר היום של היישוב ושל הציונות. במאמר מערכת חריג שחיבר בן-גוריון לעיתון דבר, בכותרת 'הגזרה הבוגדת', הוא הטיח: 'אתם שליטי האימפריה הבריטית העצומה, אשר השמש לא תשקע בתחומיה, הזוממים אתם להניף את גרון התליין על מפעל הגאולה והיצירה של העם העברי הקטן, נטול השלטון ורב הסבל'. בן-גוריון הצהיר כי העמק והשרון, 'ירושלים הבנויה ותל-אביב העובדת' הם עדות ליכולת היצירה הגנוזה ברצונו של העם העברי, והזהיר את הבריטים: 'היש את נפשכם לנסות את כוח ההרס והמפץ של רצון זה בייאושו האחרון, בהיגזל ממנו תקוות חייו האחת?'.¹³ אולי נדמה שנקט טון נסער, אבל התפרצותו התגמדה לעומת הלהט שהפגינו דוברי התנועה הרוויזיוניסטית בדאר היום. הם גייסו את שמשון התנ"כי ואיימו להגיש את חשבונו כמו שנהגו היהודים נגד צורריהם בימי סנחריב, אנטיוכוס, האימפריה הרומית והאינקוויזיציה הספרדית.¹⁴

בחדרי חדרים היסס בן-גוריון באיזו מידה בישר המהלך של הנציב העליון על כוונת בריטניה לסגת ממדיניות הקמת הבית הלאומי. הוא הביע ספק אם צעד זה מבטא את עמדת הממשלה, וכל שכן את דעת העם האנגלי בכללו. בכך, הדגיש, גישתו שונה מגישת הרוויזיוניסטים, שבוטאה בדאר היום. מזכיר ההסתדרות תבע להכריז על שבייתה כללית בתקווה שבזכותה לא תישאר הסוגיה עניין שמעסיק רק את שר המושבות שהנושא בטיפולו, אלא תיוודע לשרי הקבינט, וכך 'ידעו בדבר הסכין שתקעו בלבנו'.¹⁵ התנודותו של בן-גוריון ניכרת בניגוד בין הניתוח השכלתני לדימוי הפרוע. למחרת, בהופעה פומבית לפני קהל של כ-4,000 איש ואישה שנקבצו לאספת מחאה שארגנה מפא"י באמפיאטרון בחיפה, נטש תחילה את הנימה השקולה והבטיח כי אין בכוחה של בריטניה 'לעקור מלבנו את המרד של העם היהודי' ואת הסירוב להשלים 'עם חיי החי כלב על אדמת זרים'. ברגש המרד המפעם בעם היהודי, נשבע, 'יש יותר מדי מהחומר המפוצץ הזה, אשר אם לא יינתן לו רצונו לחיות ולהתקיים בזכות ו'לא תינתן לו הפינה שלו בעולם – הוא יתפרץ'. כאן נקטע לרגע רישום נאומו עקב רעם מחיאות הכפיים. בהמשכו תיאר בן-גוריון בנימה מאופקת יותר את הקשר ההיסטורי בין הציונות לבריטניה 'בתור שליחת האנושיות', שמושגת לא רק על כמה אלפי רישיונות העלייה שהושעו, והעריך כי משגה יהיה להיוואש ממנו כבר עתה. בשל כך תקף את 'הציניזם הסאדיסטי' שהרוויזיוניסטים נוקטים בתביעתם

13 ב"ג [בן-גוריון], 'הגזרה הבוגדת', דבר, 19.5.1930; כותרות דבר, דאר היום, הארץ, 18.5.1930-19.5.1930. ראו גם: שבתאי טבת, בן-גוריון וערביי ארץ-ישראל: מהשלמה למלחמה, שוקן, ירושלים ותל אביב, 1985 עמ' 178-179.

14 'אל דמי לנו!', דאר היום, 19.5.1930.

15 פרוטוקול הוועד הפועל של ההסתדרות, 19.5.1948, מכון לחקר תנועת העבודה ע"ש פנחס לבון (להלן: מכון לבון).

להתפטרותה של ההנהלה הציונית ולפיטורי וייצמן. בן־גוריון העיד כי אף שידוע כי אינו 'חסיד נלהב של נשיא ההסתדרות הציונית', הוא מעדיף אותו 'פי עשר ופי מאה' על פני 'ב'בוטינסקי'¹⁶

אין פירוש הדבר שבן־גוריון ראה בגדר הלכה את תפיסת ה'עוד דונם ועוד עז ועוד בית' מבית המדרש הווייצמניסטי. בתנועת העבודה הוא היה ממובילי האסכולה הגורסת שחיוני לבאר לבריטים כי אם כוונתם 'ליצור בית לאיזה מאות אלפים בתוך הים הערבי - לא ילך העניין. כוונתנו היא לציונות גדולה'. בשלב זה עוד בטח בממשלת הלייבור ושיער כי האידאליזם שאפיין אותה אפשר לבוא אליה בדרישות מוסריות.¹⁷ כוחה של הציונות אינו בתותחים ובצבאים, אלא בתוקף המוסרי', העיד בנימת השלמה עם כוחה הממשי של הציונות. ברוח זו קרא בן־גוריון לראש ממשלת בריטניה רמזי מקדונלד, כמנהיג פועלים אל מנהיג פועלים, שיכריז כי המנדט 'איננו מכשיר לכיבוש קולוניאלי' של הבריטים 'אלא פיקדון מטעם האנושות' לטובת העם יהודי. חולשת הציונות חידדה את הכרח ההישענות על טיעוני מוסר כחזות הכול. בנאום שנשא לפני חברי סניף מפא"י בתל אביב לעג, כמצוות חלשים, שאילו הייתה נכונה הנחת הרוויזיוניסטים כי בריטניה אינה יכולה להתקיים בלי שהיהודים ישלטו על ארץ ישראל וישמרו לה על תעלת סואץ, כבר היום מדינת היהודים הייתה קיימת. בתור מנהיג שמודע לתפקידו לחנך את פעילי המפלגה לשיקול דעת פוליטי הודה בלי חמדה: 'האמת היא שארץ ישראל תופסת מקום קטן באימפריה הבריטית. [...] תשע עשיריות, אם לא יותר, מן העם האנגלי ודאי אינם יודעים ואינם מתעניינים בקיום המנדט על ארץ ישראל. [...] ולאנגליה שאינה משוללת גאונים פוליטיים, לא היה זמן, אנשים וענין מספיק על מנת להקדיש לשאלות הארץ' עקב 'דאגותיה העצומות' ברחבי העולם.¹⁸ למחרת הוא נסע ללונדון כדי להשתתף בישיבת הוועדה הפוליטית של הסוכנות היהודית.

הנסיעה שימשה הזדמנות ראשונה שבה בן־גוריון מילא תפקיד מדיני. ביזמתו של דב הוז, שליח תנועת העבודה בלונדון, נועד מזכיר ההסתדרות לפגישה עם שר המושבות פספילד ב־27 ביוני. בשיחת תיאום מקדימה הבטיח פספילד להוז כי המנדט יקיים על כל סעיפיו. 'אולם הרשו לנו להחליט מה הדרך הטובה ביותר לעשות זאת', הוסיף באיום מוצנע כמיטב המסורת הבריטית. בפגישה הזהיר פספילד את בן־גוריון כי הידבורים הפרובוקטיביים של היהודים על מדינת היהודים רק מרגיזים את הערבים, ובן־גוריון הסכים: 'יש דברים אשר מוטב לא לדבר עליהם'. את הרגשתו תמצת בן־גוריון בחטף לעמיתיו בהסתדרות, בבחינת מעט שמכיל את המרובה: 'קשה להגיד שיש לו יחס נפשי לעניינינו'.¹⁹ באותם ימים

16 פרוטוקול נאום בן־גוריון באספת עם של מפא"י באמפייתארטון בחיפה, 20.5.1930, ארכיון בן־גוריון (להלן: אב"ג); 'אספת המחאה מטעם מפלגת פועלי א"י בחיפה', דבר, 21.5.1930.

17 פרוטוקול מרכז מפא"י, 5.6.1930, אמ"ע.

18 ד' בן־גוריון, 'למצבנו הפוליטי', נאום בסניף מפא"י בתל אביב, 13.6.1930, הפועל הצעיר, 20.6.1930; הנ"ל, 'טלגרמה של ההסתדרות ומפלגת פועלי א"י לראש הממשלה הבריטית', דבר, 28.5.1930.

19 פרוטוקול שיחת בן־גוריון עם פספילד, 27.6.1930, אב"ג; מכתב דב הוז לוועד הפועל של ההסתדרות, 27.6.1930, מכון לובן, IV-525-2; מכתב בן־גוריון לוועד הפועל, 29.6.1930, שם.

נקלע וייצמן לעימות אישי ורגשי מר עם פספילד, שהבטיח לו כביכול כי ייפגש עם הופ סימפסון לפני צאתו לשליחותו, אך לא קיים. לרגע יחיד היה בן-גוריון חוליית קשר מדינית בלעדית עם שר המושבות, והוא נהנה לאמץ לעצמו חזות מתונה בינו ובין יומנו: 'עם כל מה שעוללה לנו ממשלה זו חושב אני שיש לנו ענין עם אנשים ישירים - לא אומר ידידים, כי הם ידידי אנגליה קודם כל ולאחר הכל, אשר יבינו לנו ויאמינו לנו אולי יותר מכל חוג שלם אחר באנגליה. במפלגת העבודה יש לנו משען חשוב, ורק במפלגה זו'. אוהדי ציונות יחידים קיימים גם במפלגות אחרות, אבל איבה נגד ממשלת הפועלים ותקווה לנפילתה 'הוא משגה כבד - אני מפחד - אשר יתנקם בנו'.²⁰ במכתב למזכיר מפלגתו זלמן אהרנוביץ (ארן) הוא דחה על הסף את הפסימיות שלו ושל 'רוב החברים בארץ' בנוגע לבריטניה והדגיש: 'משעננו (הפוליטי החיצוני) הכי בטוח ונאמן הוא מפלגת הפועלים באנגליה', אולם נחוץ להבין שהיא 'אינה ולא תהיה מפלגת פועלי ארץ ישראל'.²¹

בימי העימות השתעשע וייצמן ברעיון לקבל את תביעת הרוויזיוניסטים ולהתפטר מתפקידו בגחמה חטופה: 'אנחנו נראה להם [לבריטים] אם הם צריכים לנו [להסתדרות הציונית] או לא'. ברם כעבור שבוע ימים רפה המתח בתיווכו של חבר הפרלמנט הרי סנל (Snell), ובן-גוריון נסע לכינוס סוציאליסטי בשטוקהולם.²² העילה לדאגה לעומת זאת לא רפתה כל עיקר, שכן פספילד אמר במפגש עם ועד צירי הקהילות באנגליה: 'לא הבטחנו מדינה יהודית, כי אם בית. היהודים לא יהיו לעולם רוב בארץ ישראל. במשך עשר שנים העליתם מאה אלף יהודים. תעלו אולי עוד מאתיים אלף אבל מכאן עוד המרחק רב ל-16 המיליונים [המספר המשוער של יהודים בעולם] ולרוב יהודי בארץ'. ללא מענה נשאת התהייה המתבקשת שמא אף לבן גוריון נאמרו דברים בוטים אלה, אך הוא, להבדיל מהזו, נמנע מלכתוב אותם בפרוטוקול שיחתו עם פספילד ששיגר לעמיתיו בארץ. הרושם העולה מניסוחי הזו הוא שלא היה חידוש בדברי פספילד לצירי הקהילות, שהרי להזו אמר פספילד בנוקשות שאינה משתמעת לשני פנים: 'הארץ הזו תישאר לנצח ארץ ערבית'.²³

אם חרד בן-גוריון מלשלוח ארצה דברים חמורים כל כך מחשש מפני תגובה לא מרוסנת של עמיתיו נגד הבריטים או מלגרום הרגשות חידלון וייאוש, הוא כנראה חשד בכשרים. לדיווחו של הזו לא נודע כל הד פוליטי או אחר באותה שעה. ואם אכן בחר בן-גוריון לסנן מידיעת עמיתיו אמירות כה נוקבות ונחרצות מפי אישיות בריטית בכירה על עתידן של הציונות וארץ ישראל, מעידה בחירתו על מידת האיפוק שנהג בה. ואולי, ברובד אחר, מידע זה ששמר בלבו הוא שתדלק והעצים את עצימת הסערה הנפשית שהתחבט בה ושהלכה וגברה בחודשים שלאחר מכן.

- 20 יומן בן-גוריון, 1.7.1930, אב"ג.
 21 מכתב בן-גוריון לזלמן אהרנוביץ, 10.7.1930, שם.
 22 יומן בן-גוריון, 27.6.1930, שם; מכתב בן-גוריון [ככל הנראה למרכז מפא"י], 4.7.1930, שם. סנל היה חבר בוועדת שאו שחקרה את מאורעות 1929, וייצג בה עמדת מיעוט, שלפיה קיים די והותר מקום לעלייה ולהתיישבות של יהודים.
 23 מכתב הזו לחברים [בוועד הפועל], 4.7.1930, מכון לבון, IV-16-34; גורני, הקשר הדו־משמעי, עמ' 102.

בתקופה הנדונה, עוד לפני צאתו של בן־גוריון מן הארץ, הוא התמודד עם בעיית בריאות לא ברורה. היא אובחנה תחילה כמחלת כליות בהתבסס על תוצאות שלוש בדיקות דם שעשו לו בבית חולים הדסה שבתל אביב, אך מסדרת בדיקות מוסמכת יותר שעשו לו בפריז, שלשם הגיע בתפזה משטוקהולם באמצע יולי 1930, התברר כי הוא סובל ממתח נפשי אשר נובע מבעיות במערכת העצבים. פרט לזעמו על רמת מערכות האבחון בהדסה, שאת איכותן תיאר במילה 'שעורריה', הרבה להתלונן על קשייו במגע עם אנשים, ואפילו בניהול שיחה פשוטה עקב מצב בריאותו.²⁴ ההמלצה שיצא לחודשיים ימים של חופשה מומשה למשך שבוע ימים. בן־גוריון העדיף להשתתף בוועידת פועלי האימפריה הבריטית שנפתחה ב־25 ביולי ושזימנה לו הזדמנות לשיחת אקראי חטופה עם ראש ממשלת בריטניה מקדונלד בעת ביקור שערכו משתתפי הוועידה במעון הכפרי הרשמי שלו בצ'קס. ביומנו תיעד את רשמיו:

לאחר שתיית תה הוליך אותנו מקדונלד בלוויית בנו מלקולם, שהיה לבוש שמלה סקוטית, בחדרים ובסביבה ובמשך שעותיים סיפר על הזיכרונות ההיסטוריים הקשורים במקום. על התמונות ויצריהן, על חילופי בעלי הארמון במשך שמונה מאות שנה, על השכיות העתיקות וערכן, על מלכי אנגליה וגיבוריה שהזדמנו במקומות אלו, על שרידי [אוליבר] קרומוול, על הקרבות שנערכו בסביבה, על ריבות האצילים, על היופי, ההדר והעושר שנערם פה – וקשה היה להשתחרר מרגש קנאה מרה.²⁵

הקנאה הייתה תולדה מתמונת המראה שהעידה על המציאות המדינית בבריטניה ושבהכרח הושוותה בראייתו של בן־גוריון לתולדות המנהיגות של היהודים לדורותיה – מראשית ימי העם היהודי עד גלותו, ומאז עד ימי בן־גוריון. חוויית הפער הריבוני הומחשה במפגש הישיר עם העצמה והשררה שקרנו מבכיר הפוליטיקאים בבריטניה וראש מפלגת הפועלים שלה, ששמונה שנים קודם לכן הזדמן לבן־גוריון לארחו בעת ביקורו בארץ ישראל. מעמד זה הקרין על עיצוב שפת הדימויים השלטונית, שאליה נכסף בן־גוריון במלוא העוז. בנאום שנשא בן־גוריון בוועידה הוא הדגיש: 'איני מכיר ממשלה בעולם שיש להאמין יותר ביושרה ובנאמנותה מממשלת פועלים בריטית'. לדידו היו ההתרחשויות בגרמניה קנה המידה להשוואה בזירה הבין־לאומית. לאחר הבחירות לרייכסטאג בספטמבר 1930 שהצביעו על זינוק חד בכוחה הפרלמנטרי של המפלגה הנאצית, הביע בן־גוריון את חששו מהצירוף בין 'הנציונל סוציאליסטים שלנו' – כלומר הרוויזיוניסטים – ובין המזרחי בבחירות הבאות לקונגרס הציוני. אליו צירף את רתיעתו שמא ייגררו חברי מפא"י במחאותיהם נגד בריטניה 'אחרי הלך הרוח העקר והחולני הרואה במלחמת דברים ובאספות ובצעקות את מרכז העניינים, ולא בביצור מתמיד ועקשני של עמדתנו'. בזמן שהותו בברלין קרא 'את האורגן של היטלר [דער שטימר] – ונדמה היה לי שאני קורא את ז'בוטינסקי בדאר היום', דיווח לעמיתיו, וקבע: 'אותם הדברים, אותו הסגנון ואותו הרוח'. בה בעת לא העלים מיצחק

24 מכתבי בן־גוריון לאליהו גולומב ולזלמן רובשוב (שזר), 17.7.1930, אב"ג.

25 יומן בן־גוריון, 28.7.1930, שם.

טבנקין, מנהיג הקיבוץ המאוחד ורעו האקטיביסט להנהגת מפא"י, כי מלונדון 'אין נחת. פספילד כנראה מתייחס אלינו ולערבים כמו שהוא מתייחס ללבנים ולניגרים במושבות אפריקה – הוא רואה את חובתו להגן על הנייטיבס בפני סכנת המתיישבים'.²⁶

הביטוי הרשמי לגישתו של פספילד בלט בספר הלבן שפרסם משרד המושבות ב־20 באוקטובר 1930. בריטניה הודיעה בו כי יש לה מחויבות כפולה ושווה ערך לערבים וליהודים בארץ ישראל. זכויות היתר הפוליטיות שהוקנו ליהודים בהצהרת בלפור ובכתב המנדט נגנזו. מצב התעסוקה של הערבים היה לשיקול המכריע בקביעת היקף ההגירה של היהודים לארץ ישראל, ברוח הנאמר בדוח הופ סימפסון. בתגובה נשא כעבור חמישה ימים בן־גוריון נאום חוצב להבות במועצת מפא"י, ובו פסק כי הספר הלבן הוא מעשה של צביעות ובגידה בציונות, ואיים: 'אם כוח היצירה אשר נתגלה בתוכנו ייבלם על ידי האימפריה הזדונית הזאת, אז יתגלה הכוח המפוצץ ונהרוס את האימפריה הזאת העקובה מדם. [...] אנחנו נהיה אלה אשר ניקח על עצמנו את המלחמה הזאת וגורי לך האימפריה הבריטית!!'²⁷ נדמה כי האפיון הנוקב ביותר לדפוס הביטוי הרטורי ולהתנהלות הפוליטית הבן־גוריונית הזאת בא מפיו העוקצני של עורך שבועון מפא"י הפועל הצעיר יצחק לופבן, באחת ההתנצחויות האחרונות מן הרבות שניהל עם בן־גוריון אמר:

מוזר היה לשמוע ביקורת מצד חברים [כלומר בן־גוריון], אשר מאחוריהם תלי תלים של נאומים ומאמרים, אשר כל אחד מהם נופל לעתים קרובות כפצצה, הורס לא פעם את החזית המדינית, הפנימית והחיצונית, של הציונות. מבחינה מוסרית נאמר על זה פתגם בברית החדשה 'הוי מורי דרך עיוורים העוצרים את היתוש במסנתת ובלועים את הגמל'.²⁸

ארבעה חודשים לאחר נאומו נטול הרסן של בן־גוריון הצליח וייצמן לשכנע את ראש ממשלת בריטניה מקדונלד לאשרר את מחויבות בריטניה להקמת הבית הלאומי היהודי ולמעשה לסגת מיישום הספר הלבן של פספילד. איגרת מקדונלד בלמה את הסחף ביחסה של בריטניה לציונות והעניקה פסק זמן חיוני מאין כמותו לקידום הגשמתה של המדינה שבדרך.²⁹ באמירה לא אופיינית לפוליטיקאי הודה בן־גוריון כי שגה. במועצת מפא"י שנערכה בפברואר 1931 אמר כי יצר לעצמו תיאוריה מוטעית משום שאמונתו בבריטניה התערערה. בפועל התברר שווייצמן השיג הצלחה פוליטית בלתי צפויה וצריך לומר 'שקרה

26 מכתבי בן־גוריון לשלום הקטין ולהשל פרומקין, 16.9.1930, שם; מכתב בן־גוריון לטבנקין, 22.9.1930, שם; גורני, הקשר הדוי־משמעי, עמ' 363, הערה 34.

27 מאיר חזן, 'מפא"י בתדהמה: בן־גוריון מול מפלגתו במשברי שנות השלושים', קתדרה, 137 (2010), עמ' 120–127; יוסף גורני, השאלה הערבית והבעיה היהודית: זרמים מדיניים־אידיאולוגיים בציונות ביחסם אל הישות הערבית בארץ ישראל בשנים 1882–1948, עם עובד, תל אביב 1985, עמ' 253. על דוח הופ סימפסון ראו: עופר, 'התגבשות', עמ' 303–310.

28 הבשורה על פי מתי, כג, 24. פרוטוקול מועצת מפא"י, 9.8.1947, אמ"ע.

29 עופר, 'התגבשות', עמ' 314–317.

כמעט נס'. בן־גוריון העריך כי אף שהעם האנגלי מתנהל על בסיס מסורת ותקדימים הוא מסוגל להתאים את עצמו במצבים מיוחדים, ואף כי 'לא היה מקרה כזה, שהאנגלים ירצו לעשות לרוב את בני עם אחר', הדבר אינו מן הנמנע. בהזדמנות זו התוודה כי לדעתו לאחר מלחמת העולם הראשונה לא יכלו היהודים להתקיים אפילו 24 שעות בארץ ישראל בלעדי בריטניה.³⁰ נדמה שגם אז התגלתה נטייתו להגזמה. אמנם 'זה פוגע מאד בהכרתנו האנושית היהודית שאנחנו סמוכים על שולחן אחרים', הוסיף, אך זו מציאות החיים הגלותית. מתוך הבנה של מציאות זו כפר 'בתיאוריה של פקידים רעים ושל נבלי משרד המושבות' וגרס כי ממשלת בריטניה קובעת את המדיניות. לפיכך שב למשנתו ממועצת מפא"י באוקטובר 1930 והזכיר לעמיתיו את שהודעו לשמוע אז: 'אם הכוח הזה יבגוד בנו, אם הוא ימכור אותנו בשביל האינטרסים האימפריאליים שלו, נצטרך להילחם בו ולא תהיה לנו ברירה אחרת מאשר עם מעט הכוח שיש בנו לפוצץ אותה', את האימפריה הבריטית. 'אבל זה יהיה יום חשוך ביותר בהיסטוריה שלנו, אם נגיע ליום הזה. [...] במועצה הקודמת ראיתי שהם בגדו בנו ואמרתי, שצריך להילחם בזה. ואם מחר יבגדו בנו, אגיד אותם דברים'.³¹ יום המחר הזה הגיע כעבור שמונה שנים.

בינתיים, ביולי 1931, זכה סוף־סוף בן־גוריון לשיחה אישית עם מקדונלד כשהגיע אליו בעיצומו של הקונגרס הציוני ה־17 בניסיון נואש לחלץ את וייצמן מהדחה. הוא ניסה אז לשכנע את מקדונלד לאמץ מתווה של פרייטט בשלטון בתור אמצעי להסדרת היחסים עם הערבים. הסאגה הכושלת הזאת, שהוא שימש בה רק שליח מטעם וייצמן ועבורו, הותירה בו רושם מר. בן־גוריון הסיק ממנה כי למשא ומתן עם בריטניה נודע ערך רק אם הוא קשור 'במפעל מסוים', ואילו 'כל פעולתנו הפוליטית עד עכשיו עסקה במקרה הכי טוב ב'הוצאת עיזים', ועד שהוצאה מהבית "עז" אחת – נכנסו שתיים אחרות'.³² כך, בהינף עז, פטר את עצמו מאז ואילך מתפקיד שליח פוליטי לתועלת השקפה מדינית שאינה מלווה בסגנון פעילות אגרסיבי.

ה'מפעל' שכיוון אליו ושאותו הגה שנה קודם לכן כצנלסון היה הצגת הדרישה להעלות ארצה בחמש השנים שלאחר מכן 10,000 חלוצים בכל שנה, ובסך הכול 50,000 חלוצים. דרישה זו מבריטניה נהגתה מתוך הרגשת חוסר התוחלת שבהסתמכות על איגרת מקדונלד אשר לוותה באדישות השלטון הבריטי בנוגע להיקף ההגירה של היהודים, המושתת על עקרון 'כולת הקליטה הכלכלית'. להבדיל מארלוזורוב, ראש המחלקה המדינית בסוכנות היהודית, שלדעתו 'האלף והתו של הפוליטיקה המנדטורית' הם שליטת ממשלת המנדט על היקף העלייה, חפצו בן־גוריון וכצנלסון להמירה בהסכם פוליטי שיקבע מכסת הגירה. בדרך זו קיוו להיחלץ מן המצר שחלק ממנו עלו פחות מ־6,000 נפש בכל אחת מחמש השנים האחרונות. בן־גוריון ביסס את גישתו על ההנחה שהבריטים מבינים כי יישוב ובו

30 פרוטוקול מועצת מפא"י, 6.2.1931, אמ"ע.

31 שם.

32 פרוטוקול מרכז מפא"י, 6.2.1932, שם.

175,000 נפש – שהיו אז 16.9 אחוזים מאוכלוסיית הארץ, כמו שהעלה המפקד שערכו חודשים אחדים קודם לכן – 'אינו בית לאומי' ו'בלי גידול ניכר יישוב זה לא יתקיים – וסופו להיחרב'. הנוסח המקורי של דבריו לפני מרכז מפא"י ב-6 בפברואר 1932 היה: '175 אלף היהודים במצב כזה סופם להישחט'.³³ הוא ידע היטב שחבריו מתנגדים להשקפתו והבין את הרתיעה שלהם מפני העלאת תכניות שמצטיירות גרנדיוזיות, פן תתקבלנה בלגלוג ובחוסר אמון. בשל התנגדותם הביע נכונות להסתכן ולהיות מואשם כדוחק קץ שסופו להיוואש, שכן 'הפחד מהאמונה באפשרויות גדולות גרוע ומסוכן מהאכזבה' אם ייכשלו.³⁴ מתכניתו לא יצא דבר, אף שמרכז מפא"י אימץ אותה. המפנה במצב הציונות התחולל עם התחזקות נוספת של המפלגה הנאצית בגרמניה, שהביאה מאמצע 1932 ואילך (באותה שנה היגרו ארצה כ-12,000 יהודים) להאצת ההגירה הסטיכית של היהודים. היא לא נזקקה לרישיונות אלא נגזרה לרוב מיכולתם הכספית של המהגרים.

'הנציב העליון הטוב ביותר שהיה לנו תחת שלטון המנדט'

הבנת השיקולים המנחים את מדיניותה של בריטניה וערכם, ועמה קורטוב של הזדהות, היו רכיב בלתי נפרד מן היכולת למלא תפקיד מדיני במציאות הארץ-ישראלית בשנות השלושים. מבחינה מוסדית חייב מילוי תפקיד זה מגע שגרתית וכמעט יום-יומי עם גורמי פקידות זוטרים ובכירים ועם הנציב העליון. אין תמה אפוא שפרדריק קיש, ארלוזורוב, שרתוק ובן-גוריון, וכן יצחק בן-צבי מתוקף משרתו כיושב ראש הנהלת הוועד הלאומי, היו קשובים מפוליטיקאים בכירים אחרים ביישוב להערכות המצב, לאינטרסים ולמניעים שהנחו את התנהלות הבריטים בארץ ישראל.³⁵ המוסדות הלאומיים – הוועד הלאומי וההנהלה הציונית (ובהמשך הנהלת הסוכנות) נזקקו לשיתוף פעולה הדוק ורציף עם גורמי המנהל והשלטון הבריטי. הם קיימו יחסי אמון וההערכה הדדית עמם, וממילא נחשפו במישרין ובעקיפין לתרבותם, לאמונותיהם, לדפוסי מחשבתם, לניסיון חייהם, לגינוניהם ולסדר עדיפויותיהם.³⁶

בתום הקונגרס הציוני ה-18, נבחר בן-גוריון להנהלה הציונית ב-4 בספטמבר 1933. כעבור חודש ימים בדיוק נבחר לניהול המחלקה המדינית לצד שרתוק, שנבחר לעמוד

33 שם; 'דברי ד' בן-גוריון', 6.2.1932, אב"ג; חלמיש, במירוץ כפול, עמ' 62-63.

34 פרוטוקול מרכז מפא"י, 20.2.1932, אמ"ע.

35 פ"ה קיש, יומן ארץ-ישראלי, אחיאסף, ירושלים תרצ"ט; חיים ארלוזורוב, יומן ירושלים, מפא"י, תל אביב תש"ט; משה שרת, יומן מדיני, עם עובד, תל אביב 1968-1978.

36 למשל: גדעון ביגר, מושבת כתר או בית לאומי: השפעת השלטון הבריטי על ארץ ישראל 1917-1930, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1983; תום שגב, ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט, כתר, ירושלים 1999 Michael J. Cohen, *Britain's Moment in Palestine: Retrospect and Perspectives, 1917-1948*, Routledge, London 2014.

בראשה. מובן שבן גוריון היה בכיר – פוליטי – משרתוק במפא"י ובהנהלה הציונית, אך במעמדו המוצהר הוא היה פטור מעיסוק בענייני היום-יום של המחלקה, נשאר רשמית מזכיר ההסתדרות ופנוי להתערב בפעילות פוליטית פנימית וחיצונית מבלי שהסדר הרשמי של ראש המחלקה מגביל אותו. בן גוריון ראה בעצמו 'אחראי למדיניות הציונית', וכך גם נהג – הן בהידברות עם אישים ערבים, ולהבדיל – עם ז'בוטינסקי (החורגת מענייננו כאן);³⁷ והן בשיחותיו עם הנציב העליון ארתור ווקופ. פחות מחודש ימים לאחר תחילת עבודתו כבר סרטט את השקפתו העדכנית בנוגע לבריטניה.

ראשית ניסח לעצמו סדר יום מדיני במכתב לווייצמן, שגם כשהיה נטול משרת הנשיא נחשב הדמות הבכירה בעיצוב המדיניות הציונית. במעין מכתב השלמת חניכה, שנועד להעיד על מידת בקיאותו המדינית, פתח בפריסת ידיעותיו. למען האמת לווייצמן הן לא חידשו דבר, אך אימוצן בידי מנהיג מפא"י לימד על תמונת עולמו העדכנית:

ארץ ישראל אינה – לגבי אנגליה – עולם בפני עצמו. יש השפעת גומלין בין הנעשה במצרים, בעיראק, בחיג'ז ובשאר ארצות המזרח הערביות, שיש בהן השפעה אנגלית ואינטרסים אנגליים, מבלי לדבר כבר על הודו. לנעשה בארץ אחת יש קשר בארץ השכנה, ולא ייתכן הדבר, שלא תהיה להנהלת האימפריה הקולוניאלית, וביחוד למחלקה של המזרח התיכון, קו פוליטי כללי שעל פיו ישק השלטון בכל אחת מהארצות הללו. בתחומים מסוימים ודאי שיש לנציב חופש הפעולה וההכרעה אבל סבורני שהתחומים הללו נקבעים על ידי המדיניות הכללית הנקבעת לכל הארצות הללו.³⁸

מכאן עבר בן גוריון לתאר את המתווה הפוליטי שביקש להקנות לציונות, שיסודו – המצב השתנה. 'אני רואה את ימינו אלה כ"ימי משיח", וכלל לא במונח מיסטי ודתי, אלא במונח ריאלי ומציאותי. היהדות נחרבה ונחנקת' ו'יש ההכרח לשינוי הטמפו של עבודתנו' הציונית. 'עד היום אני רואה ב"בוז לקטנות" מסווה של עקרונות וחוסר אחריות ציונית', הודיע לווייצמן ברוח המכתב הנודע שכתב ארלזוורוב לנשיא המודח ביוני 1932, בבטאו הכרה בערך פעולתו ואיבה לרוויזיוניזם. אולם לנוכח המציאות של היהודים באירופה עקב האנטישמיות, הנאציזם והפשיזם הגוברים, המשיך בן גוריון במכתבו מ'26 באוקטובר 1933: 'הגיעו – אם נאבה ואם נמאן – ימי ה"גדולות"'. למעשה הוא בישר לווייצמן על

37 יעקב גולדשטיין ויעקב שביט, ללא פשרות: 'הסכם בן גוריון-ז'בוטינסקי' וכשלונו, יריב הדר, תל אביב 1979; טבת, קנאת דוד, ג. עמ' 69-71; דוד בן גוריון, פגישות עם מנהיגים ערביים, עם עובד, תל אביב 1967. בלי להמעט יתר על המידה בערך היחסי של מגעי בן גוריון עם 'מנהיגים ערבים' במחצית הראשונה של שנות השלושים כעדות לסדר העדיפויות המדיני שכביכול הנחה אותו בתקופה זו לדעת הגורסים כך – ראוי לזכור כי מדובר בסך הכול בשלוש פגישות עם מוסא אל-עלמי ופגישה אחרת עם שני אישים ערבים בז'נווה. פגישות אלו מתוארות בספר לאורך 25 עמודים (עמ' 19-44). הספר **אנחנו ושכנינו**, שיצא לאור ב'1931 (דוד בן גוריון, **אנחנו ושכנינו**, דבר, תל אביב תרצ"א), חתם תקופה שלעמדות בן גוריון בה לא נודע ערך מדיני ממשי.

38 מכתב בן גוריון לווייצמן, 26.10.1933, אב"ג.

הינתקו ממהזג הפוליטי שאפיין את דרכו. מסקנתו: 'אין כלל מן הנמנע שנגיע בשנים הקרובות – אם רק הממשלה לא תפריע – לעלייה של 100,000 לשנה ויותר. [...] מבחינה זו נראית לי שאלת העלייה כשאלה הפוליטית המרכזית בציונות'.³⁹

מכתב זה סימן חדי-משמעית את הבקע שיתפתח בהדרגה לעימות ולקרע בין שני האישים במהלך 14 השנים הבאות, אבל לא הממד הביוגרפי הוא מענייננו. אף שבן-גוריון נהג להכריז באינספור הזדמנויות בין 1929 ל-1936 שמרכז הכובד של הפעילות המדינית אינו בשיתוף הפעולה עם בריטניה אלא עם הערבים, הייתה זו דרך ללא מוצא. ערכן של פגישות הבירור המדיניות שערך עם אישים ערבים שונים משלהי 1933 התגמד בהתמדה לנוכח ההגירה הסטיכית של עשרות אלפי יהודי מרכז אירופה ומזרחה.⁴⁰ הוא קיים אותן מתוך הכרה בחוסר תוחלתן ומתוך הבנה הולכת ומתחזקת כי גורל הציונות תלוי בממשלת בריטניה. הסיפא היא העיקר. העלייה הותנתה בבריטים, לא בערבים.

למחרת, ב-27 באוקטובר, פרצה התנגשות דמים בין מפגינים ערבים לכוחות משטרה בריטים ביפו. בעקבות מעצר חברי הוועד הערבי העליון ומספר הנפגעים בקרבם הכריזו הערבים על שביתה כללית. היא לוותה בסדרת תקריות נוספת בירושלים ונמשכה עד 1 בנובמבר. 26 פלסטינים נהרגו ועוד כ-60 נפצעו. להבדיל מתקריות קודמות ומאלה שיתחוללו בעתיד, הפעם לא נפגעו יהודים כלל.⁴¹ לאחר ששכחו המאורעות דיווח בן-גוריון בהתפעלות לחברי ההנהלה הציונית בלונדון כי ממשלת המנדט בראשותו של ווקופ גילתה 'בשבוע הקריטי הזה רצון טוב, אוזן קשבת ותוקף רב'. הנציב העליון ויתר על דרישתו הראשונית להאט את קצב העלייה לחודש-חודשיים והסתפק בהאטה לשבוע-שבועיים בלבד. כעבור יומיים דיווח בן-גוריון דברים כהווייתם למרכז מפא"י: 'בשבוע זה עלו 2,496 איש, כאשר עוד לא עלו במשך שבוע אחד אף פעם'.⁴²

שנתיים קודם לכן הביע בן-גוריון ביומנו זעם על ארלוזורוב, אשר 'דיבר כאוהב ראשון על ווקופ' בוועד הפועל הציוני וחרף: 'זהו אופיום חדש, לגנדה [אגדה] מסוכנת, אפרופו מטבע הלשון של קרל מרקס, שעליו כתב ארלוזורוב את עבודת הדוקטור שלו – כי הדת היא 'האופיום של המונים'. כעת החל בן-גוריון לשנות את טעמו קמעה-קמעה. אמנם לכצנלסון כתב שכל הצהרות הנציב העליון בשנתיים האחרונות 'מעידות שאין הוא עשוי לסור מהמסלול שקבע לעצמו (או שנקבע לו)' משום שהפקידות הקבועה במשרד המושבות היא הקובעת את המדיניות הבריטית. ביסודה זו אותה מדיניות שהובעה בספר הלבן של

39 שם. ההדגשה שלי.

40 1933 – 30,327; 1934 – 42,359; 1935 – 61,854; 1936 – 29,727. לנתוני ההגירה של היהודים לארץ ישראל בשנות השלושים ראו: חלמיש, במירוץ כפול, עמ' 47.

41 יהושע פורת, ממהומות למרידה: התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית, 1929-1939, עם עובד, תל אביב, 1978, עמ' 62-65.

42 מכתב בן-גוריון לחברי ההנהלה הציונית בלונדון, 2.11.1933, אב"ג; פרוטוקול מרכז מפא"י, 4.11.1933, אמ"ע. ההדגשה שלי.

פספילד, הבהיר בן־גוריון.⁴³ אולם הוא מיאן לאמץ את תביעתם של יוסף אהרנוביץ ומשה בילינסון לתקוף את הנציב העליון, שהיה מעוניין להביא לגירושם של התיירים היהודים שנכנסו לארץ ללא רישיונות, ולאיים עליו כמותם – 'לא יגרשו יהודים בלי שפיכת דמים'. הנציב העליון אינו 'שונא לנו, אבל הוא איננו ציוני', הגיב, והוסיף מניסיונו רבי־השנים כמזכיר ההסתדרות: 'הפחדות אינן דרך של משא ומתן, ואיננו מעוניינים גם להפוך את הנציב לשונא'. במקום זאת, כאמור במכתבו לווייצמן ערב פרוץ מאורעות אוקטובר, פסק: 'יש הכרח להעמיד את השאלות על חודן מבחינת המטרה הסופית וגורל הציונות', ולהידבר על בסיס עקרוני זה עם ראשי השלטון בבריטניה.⁴⁴ אולם לבן־גוריון לא היו קשרים ישירים עם מקבלי החלטות בבריטניה, והוא לא יכל להגיע אליהם אז ובימים אחרים – למעשה עד 1947, אלא רק באמצעותו ובתיווכו של וייצמן.

בלית ברירה נאלץ בן־גוריון להסתפק בטיפוח המגע הישיר, יחסי האמון והשפה המשותפת שרקם בימי המשבר ולאחריהם עם ווקופ. כהרגלו הוא תיבל זאת בהפניית מבט לימים עברו. במעין מכתב תודה על ההבנה שגילה לאינטרס הציוני, אשר התבטאה באי־הפסקת העלייה בעקבות התקוממות הערבים, הבטיח לנציב העליון העומד לצאת ללונדון כי הציונות שמה את מבטחה בבריטניה הגדולה הרבה לפני פרסומה של הצהרת בלפור. זכות זו, הזכיר בן־גוריון נשכחות, שמורה להרצל, שהפנה את מבטה של הציונות אל 'הכוח הפוליטי הגדול בעולם המודרני' וזיהה את בריטניה כמי שמוגלת להבין את הציונות ולסייע לה בהגשמת יעדיה.⁴⁵ ממעלות נקודת המבט ההיסטורית אילץ אותו וייצמן לרדת אל קרקע המציאות בלונדון, ובגילוי לב נדיר ביאר לו את שנמנע ככלל מלומר אלא פעמים אחדות: 'האנגלים (כלומר אלה המתעניינים בנו, וביחוד הפקיד הנעלם היושב במשרד החיצוני ומרכז את כל מה שהיהודים כותבים ומדברים על אנגליה) רואים בנו כמו בערבים שונא אנגליה, והם מהרהרים על הסכנה הצפויה להם אולי ברגע חמור כשהיהודים יתגברו בארץ (ימנו חצי מיליון לאחר 4-5 שנים), והרע הוא שאף פעם לא יגלו אם יש חשש כזה'. שיחתם הייתה בגדר בירור של מידת היכולת ליישם הטמונה בשאיפות שהציג בן־גוריון במכתבו אליו חודש ימים קודם לכן. בן־גוריון ענה 'שלא נוכל לתקן עכשיו את העם היהודי'. עם זאת, הוא הביע את ביטחונו שרוב התנועה הציונית, ובעיקר הרוב המכריע ביישוב, הם פרו־בריטיים, להוציא את הרוויזיוניסטים, שמספרם אינו גדול. מה עוד שיריביה הגדולים של תנועת העבודה ביישוב – חוגי האיכרים ועיריית תל אביב – 'הם עוד יותר פרו בריטיים'.⁴⁶

43 מכתב בן־גוריון לכצנלסון, 6.11.1933, אב"ג; יומן בן־גוריון, 29.7.1932, שם. בן־גוריון, שקיבל מארלוזורוב עותק ממכתבו לווייצמן מ־30.6.1932, ידע היטב שהצגת ארלוזורוב כאוהבו של ווקופ סותרת את דעתו האמתית בנוגע לבריטניה באותה תקופה ממש. ראו בהקשר זה: שפירא, דמותו, עמ' 82-83.

44 פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפא"י, 9.11.1933, 13.11.1933, אמ"ע.

45 מכתב בן־גוריון לווקופ, 23.11.1933, אב"ג. ליחסי ווקופ עם בן־גוריון ראו גם: שגב, ימי הכלניות, עמ' 311-320.

46 מכתב בן־גוריון לשרתוק, 29.11.1933, אב"ג.

לקח פגישתם הדהד היטב בדברי בן-גוריון לפני מרכז מפא"י בראשית 1934. הוא ציין כי יעדו לשכנע את בריטניה לאפשר עלייה גדולה בהיקף של כ-50,000 איש בשנה בשלוש-ארבע השנים הקרובות, נענה בספקנות בריטית: 'האנגלים מסופקים אם הם יכולים לסמוך עלינו בארץ ישראל'. את דברה של בריטניה שמע ישירות מפיו של וייצמן. הדילמה החריפה שהציב בן-גוריון כאתגר לעמיתיו במפא"י הייתה שונה: 'הזקוקים אנו לאנגליה או לא'.⁴⁷ עמיתיו, ובראשם כצנלסון וטבנקין, הטילו בכך ספק חמור, כמו שיתברר בזמן הגל הראשון של המרד הערבי ובימי פולמוס החלוקה. בן-גוריון, חיובי ופסקני כדרכו, דבק בגישתו וחיידד אותה עוד ועוד עד ספטמבר 1938.

מאמצי השכנוע הבלתי נלאים שלו עברו דרך כל שדרת ההנהגה המפא"יניקית. במועצת המפלגה שנועדה במאוס 1934 הוא רק רימו על ההיסוסים הנסתרים של הבריטים שחשף וייצמן לפניו ולימד את הנוכחים פרק בתרבות הפוליטית של הבריטים: עמדות מעצבי המדיניות בלונדון נבעו לא מהיות אדם זה או אחר 'אוהב ישראל או שונא ישראל'. השקפותיהם נגזרו ממנהגם להימנע מלשנות 'כל כך מהר את דעתם ואת יחסם או את אי יחסם לאיזה דבר. אינם ממהירים להסיק מסקנות'. בה בעת, אגב התלבטות בנוגע לקו שנכון לנהוג בו, הבריטים 'אינם חושפים אוריינטציה חדשה בתקופת ההיסוסים האלה'. בן-גוריון, כמיטב אמנות הדהמת עמיתיו, שהוא הצטיין בה בשנות השלושים, פרס לפני חבריו הטורדים זה כתשעה חודשים בצחצוח רטוריקה נזעמת על רקע רצח ארלוזורוב, את חזון הקמת יישוב יהודי המונה מיליונים במערב ארץ ישראל ובמזרח:

עם עצמאות ממלכתית, ארצית מלאה, עם עצמאות מלאה של הערבים היושבים בארץ ישראל ועם זיקה ליחידה ממלכתית או לשתי יחידות ממלכתיות יותר גדולות, הפדרציה הערבית והאימפריה הבריטית. אני יודע כי ישנם הרבה חברים שהמילה הזאת צורמת להם את האוזן, מפני זה אני רוצה לבטא אותה בכל אותיותיה: האימפריה הבריטית. יען כי האימפריה יכולה להיות דבר טוב ודבר רע. אימפריה כשלעצמה אינה טובה ואינה רעה, כמו שאקדח בעצמו אינו טוב ואינו רע, זה תלוי בידי מי הוא נמצא. אם בידי חבר מפא"י או רביזיוניסט, בידי חבר הגנה או בידי פורע ערבי. האימפריה כשהיא נמצאת בידי פועלים היא דבר טוב ומצוין.⁴⁸

ניסונו של בן-גוריון לשכך את הלהבות בהתנגשות הרעיונית-פוליטית הנפיצה של תנועת העבודה עם התנועה הרוויזיוניסטית בשלהי 1934 וראשית 1935 עלה יפה במידה מוגבלת בלבד. מאמצע 1934 עד פרוץ המרד הערבי באפריל 1936 נדרשו הוא ושרתוק לעסוק בחדרי חדרים לאו דווקא בעיצוב התגשמות חזון מדינת מיליוני היהודים המגששת את דרכה בין פדרציה שאיננה לאימפריה שאינה חפצה בה. האתגר המידי שהוצב לפתחם היה הדיפת מהלך פוליטי שקידם הנציב העליון ושאיים להביא כליה על חלום מדינת היהודים: כינון מועצה מחוקקת.

47 פרוטוקול מרכז מפא"י, 2.1.1934, אמ"ע.

48 פרוטוקול מועצת מפא"י, 22.3.1934, שם. הדגשה במקור.

בהתמודדות עם אתגר זה עמדה לזכותם של שרתוק ובן גוריון הצלחתם ליצור מידה של אינטימיות בהידברות הפוליטית הגדושה מתח מתמשך שניהלו עם ווקופ. הנציב העליון תיאר בבהירות במכתבו לשניים ממאי 1934 את קרני הדילמה שהשלטון הבריטי בארץ נתון בה. הוא ציין כי הימנעותו מהגדלת הקצאת רישיונות עלייה לעובדים אין פירושה עוינות למפעל שהם דוגלים בו אלא פועל יוצא מחששו מפני התנהלות חפוזה מדי. ווקופ הכניס אותם אל תוככי עולם מושגיו התרבותי-פוליטי, בהסתמכו על הוגה הדעות והפוליטיקאי הבריטי רב-המעלה פרנסיס בייקון: 'יהיה זה החטא הגדול ביותר בעולם לנטוש או לזנוח התיישבות המצויה בתהליך פיתוח, שכן מלבד חוסר הכבוד שבכך, הדבר כרוך בפגיעת דמים באנשים רבים הראויים לחמלה'.⁴⁹ המסה הקצרה של בייקון 'על המושבות' משנת 1625, שנועדה לשמש מצפן בניהול המושבות אשר נבראו בשלטונה של בריטניה באמריקה, שירתה את ווקופ להצגת תבנית העומק הרעיונית-מדינית שהנחתה אותו. במוקדה עמדה המגמה לקדם בסנכרון את הגירת היהודים ארצה ואת הקניית סדרי שלטון חוקתיים לאוכלוסיית הארץ באמצעות ייסודה של מועצה מחוקקת.

יזמות להקמת מועצה מחוקקת צפו והתפוגגו בתקופת כהונתם של כל ארבעת הנציבים העליונים הראשונים. וייצמן ב-1922 וארלוזורוב בהיותו מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות היו בכירי התומכים בהקמתה של מועצה מחוקקת בקרב ההנהגה הציונית.⁵⁰ הניסיונות לכינונה הקנו לבריטים צידוק והכשר, כהגדרתו הנכוחה של גבי שפר, לשלטונם בארץ ישראל בשני העשורים הראשונים למנדט. בה בעת נבעה ההעדפה של שיטת ממשל אשר מושתתת על מעורבות מזערית של נציגי שני העמים מן האינטרס הבסיסי של בריטניה. במבט לאחור, האיזון בין השיקולים האימפריאליים השונים הכתיב את אי-הקמת המועצה המחוקקת בכל פעם מסיבה אחרת.⁵¹ החכמה שבדיעבד אינה מסייעת בהכרח לפיענוח המצב בשעת ההתרחשות. ב-28 ביולי 1934 אמר בן גוריון בוועדה הפוליטית של מפא"י: 'בממשלה יש החלטה לכונן את המועצה' והזכיר את דברי ווקופ לארלוזורוב בשעתו - 'הקמת המועצה היא התחייבות כבוד לאנגליה ולו עצמו'. הוא סבר כי יש להציע לנציב

49 מכתב ווקופ לשרתוק ובן גוריון, 3.5.1934, אב"ג; *'Of Plantations', The Works of Francis Bacon*, 2, C. Baldwin, London 1819, p. 338.

50 עופר, 'התגבשות', עמ' 224-229, 273-274; שפירא, 'היסטוריה', עמ' 76-79, 92-96; נתנאל קצבורג, 'העשור השני למשטר המנדט בארץ ישראל, 1931-1939', בתוך: משה ליסק (עורך), **תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה: תקופת המנדט הבריטי**, א, מוסד ביאליק, ירושלים 1993, עמ' 343-351. בביטאון הרוויזיוניסטי **חזית העם** (2.12.1932) נטען כי הבריטים 'סימנו' שלושה יהודים כמועמדים פוטנציאליים להיות חברים במועצה המחוקקת: יהודה לייב מאגנס, חיים ארלוזורוב והרב משה בלוי. לא ידוע אם הבריטים אכן עשו כן, אך אפשר ללמוד מן הטענה מי היו שלושת האנשים השנואים והמסוכנים ביותר ביישוב מנקודת מבט רוויזיוניסטית.

51 גבי שפר, 'עקרונות הפרגמטיזם הבריטי: הערכה מחדש של המדיניות הבריטית כלפי ארץ ישראל בשנות השלושים', **קתדרה**, 29 (1984), עמ' 123-132. למגעים שונים בנוגע להקמת מועצה מחוקקת ראו גם: Norman Rose, *The Gentile Zionists: A Study in Anglo-Zionist Diplomacy, 1929-1939*, Routledge, London 1973, pp. 46-69.

העליון תחליף – את יזמת הפריטט בשלטון, שהגה בעקבות מאורעות 1929 ושנדחתה במועצת מפא"י בפברואר 1931. בן-גוריון, שתר זה מכבר אחר דריסת רגל ב'אקזקוטיבה' והמשיך גם בשנה שקדמה להקמת מדינת ישראל לראות בכך את יסוד היסודות של מהלך מדיני ציוני, חתר לנצל את ההזדמנות שנקרתה כדי להטות את הכף הפוליטית במפא"י לטובת דעתו. כצנלסון חסם בתוקף את מגמתו, כמו שעשה בשתי ההזדמנויות הקודמות, והצהיר: 'בשבילי מועצה מחוקקת עם רוב ערבי קובעת עובדה כלפי חוץ – של קיום מדינה ערבית'. הוא תבע כי אם ימצאו יהודים שיסכימו להשתתף במועצה מחוקקת, 'נכריז עליהם כעל בוגדים ונילחם בהם' והציע שמפא"י תפגין 'התנגדות מוחלטת ללא כל אלטרנטיבות' לזומה הבריטית. טענתו החוזרת של בן-גוריון – 'כנראה שהמועצה המחוקקת ממשמת ובאה' ו'אי אפשר לעשות פעולה פוליטית בלי תכנית קונסטיטוציונית' – נפלה במפא"י על אוזניים ערלות.⁵²

מפרספקטיבה היסטורית נראה כי בן-גוריון ושרתוק שגו בהבנת מערך הכוחות ומאזן השיקולים ששררו בלונדון. השניים, חדשים בשדה הפעולה המדיני ובקבלת החלטות מדיניות, ייחסו חשיבות עודפת לדעתו של ווקופ בשנתיים שקדמו לפרוץ המרד הערבי. גילוי מובהק לכך נתגלה למחרת הישיבה האמורה של הוועדה הפוליטית. זה היה גם רגע מכונן במרוצת העשור, שחשף עד כמה נלהב בן-גוריון להדק את הקשר עם הבריטים. הוא ביקש לשוחח עם הנציב העליון ווקופ, וההיוועדות שקיימו נפרסה על פני סדרת פגישות. הפגישה הראשונה בסדרה נמשכה יומיים, ולשם כך התאכסן בן-גוריון בהזמנת ווקופ בביתו החדש שבארמון הנציב. לפגישה קדם מכתב ששלח לווקופ ב-23 ביולי 1934, ובו שיער: 'ההיסטוריה היהודית – ואני מאמין גם ההיסטוריה הארצישראלית – תעריך את השינוי המצוי שנעשה במשך שלוש שנות שירותך'. בשלוש השנים האלה, הוסיף, גדל היקף העלייה מ-4,000 ל-40,000. 'איני מכיר דוגמה דומה בתולדות ההגירה של ארץ הגירה אחרת. לסגור את העיניים בפני עובדה זו יהיה יותר מחוסר תודה: זה דומה, בפשטות, לטיפשות', חרף.⁵³ הסיפא נכתבה לפני הכרעת הוועדה הפוליטית ב-28 ביולי, אבל שיקפה בסמיכות זמנים את דעתו של בן-גוריון על גישת חבריו להנהגת מפא"י.

ב-29-30 ביולי פתחו ווקופ ובן-גוריון את סדרת השיחות האינטימיות ביותר בדרג בכיר שניהל נציג השלטון הבריטי עם נציג מהיישוב בשנות המנדט. בן-גוריון עמד תחילה על המובן מאליו – ארץ ישראל היא אחת הארצות הרבות שבריטניה שולטת עליהן, ועל אף קדושתה להם, אין היא ייחודית בעבורם; ואילו ליהודים זוהי ארצם היחידה. מה עוד שלבריטניה אין צורך 'במטרה סופית' לצורך שלטונה בארץ, ואילו מנקודת המבט של

52 פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפא"י, 28.7.1934, אמ"ע. לזמנותיו הקודמות של בן-גוריון ראו: אניטה שפירא, ברל, א, עם עובד, תל אביב 1980, עמ' 330-333; טבת, מהשלמה למלחמה, עמ' 153-174; יוסף גורני, מדיניות ודמיון: תכניות פדרליות במחשבה המדינית הציונית, 1917-1948, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1993, עמ' 31-41, 53-63. ההדגשה במקור.

53 מכתב בן-גוריון לווקופ, 23.7.1934, בתוך: דוד בן-גוריון, זכרונות, ב, עם עובד, תל אביב 1973, עמ' 137-138.

היהודים, 'בלי מטרה סופית זו אין טעם לעבודתנו', והיא אף נעשית בלתי אפשרית. מכאן נבעה עמדתו בנוגע למועצה המחוקקת, שניצבה במרכז שיחותיהם. הוא הדגיש את ההשקפה הצייונית העקרונית, שלפיה כל מוסד 'קונסטיטוציוני' אשר בנוי על המציאות הדמוגרפית הקיימת בלבד סותר את מהותם של הצהרת בלפור ושל המנדט, שכוונו לא רק לתושביה הנוכחיים של הארץ אלא גם לאלה שאמורים להגר אליה. בחלוף שלוש-ארבע שנים, העריך, 'ימצאו כחצי מיליון יהודים בארץ, ואז ייווצר בסיס ממשי להבנה הדדית עם הערבים. על הבנה כזו יהיה אפשר להשתית מהלכים 'קונסטיטוציוניים'. 'יש פה מקום לארבעה מיליונים יהודים', הבטיח, ובמענה לנציב העליון שתהה כמה זמן נחוץ לשם כך, ענה: 30-40 שנה.⁵⁴ בוועדה הפוליטית של מפא"י, שלה דיווח כעבור ימים אחדים על הפגישה, פירט: אם תימשך העלייה בקצב הקיים, ב־1965 יוכלו היהודים להגיע לרוב, ואם תגדל העלייה מ־40,000 ל־50,000 בשנה יושג הרוב כבר ב־1954, בהנחה שלא תפרוץ מלחמת עולם ולא יתחוללו מאורעות.⁵⁵ הנחות אלה התבדו כידוע.

למחרת המפגש הראשון בסדרה פורסמה בעיתונים היומיים ידיעה על אודות 'שיחות ממושכות בין הנציב העליון וד' בן־גוריון בשאלות העומדות ברומה של הצינונות'.⁵⁶ ייתכן שחשש מפני דליפה הזין את הפרסום היוזם של הפגישה, אבל גם במעט שנודע פומבית היה די כדי להעיד כי מדובר באירוע יוצא דופן. הדי המפגש הותירו חותם בלתי רגיל בדברי ימי התקופה. יצחק גרינבוים, בכיר מנהיגי יהודי פולין, שיחסיו עם בן־גוריון ידעו לא מעט מחלוקות בשנות העשרים ובראשית שנות השלושים, מצא לנכון לכתוב לו לאחר שקרא את פרוטוקול הפגישה: 'הריני שמח להגיד לך שאילו הייתי משתתף בשיחה זו לא הייתי מדבר אחרת. חושבני שהיית הפעם לפה לתנועה במובן ההיסטורי של הדבר. חבל רק שההיסטוריון הבא שיהיו פתוחים לפניו הארכיונים שלנו ידע זאת ולא דורנו אנו'.⁵⁷ עד כדי כך. דב הוז, איש הקשר של מפא"י עם הלייבור הבריטי, הפליג כעבור שלושה שבועות באונייה פטריה לאנגלייה ומסר לבן־גוריון במכתב ששיגר מסיפונה, כי כשנפרד מלואיס אנדריוס, אמר לו הבריטי: 'נדמה שהנציב העליון מחבב מאוד את בן־גוריון'. הוז הבהיר שציין זאת 'לא כל כך לשם קביעת יחסו של הזקן [ווקופ] אליך, כי אם למען נדע מה יודעת הפקידות על יחס הנציב אליך'. כדרכם של פוליטיקאים תיבל הוז את המסר החיוני במידע חינוכי שצבר על עובדת היותו של ווקופ בן למשפחה עשירה מאוד ובעלת קשרים רבים, וכן על כך שווקופ הרווק 'לא הקדיש אף פעם תשומת לב רבה לנשים'.⁵⁸ יוסף אהרנוביץ, מנהל בנק הפועלים ומנהיגה לשעבר של מפלגת הפועל הצעיר, השותפה הזוטרה לייסוד מפא"י, כתב לבן־גוריון: 'יישר כחך על דבריך לנציב. להסביר

54 'שיחה עם הנציב', 30.7.1934-29.7.1934, בתוך: בן־גוריון, זכרונות, ב, עמ' 138-148.

55 פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפא"י, 5.8.1934, אמ"ע.

56 ראו למשל: 'בן־גוריון אצל הנציב', דבר, 31.7.1934.

57 מכתב יצחק גרינבוים לבן־גוריון, 15.8.1934, אב"ג. ההדגשה במקור.

58 מכתב דב הוז לבן־גוריון, 23.8.1934, שם. אנדריוס היה מבכירי הפקידים בממשל המנדטורי הבריטי ונרצח ב־1937 בידי הפלסטינים בעת שיכהן כמושל מחוז הגליל.

יותר ממה שאתה הסברת, ביתר הגיון וביתר תוקף אין, כמדומה, כל אפשרות. והן זהו כל הנשק שלנו – הסברה, ואתה השתמשת בו בחסד עליון.⁵⁹ בהתקבץ המכתבים האלה יחד הם ביטאו את התמורה במעמדו של בן-גוריון בנוף הפוליטי הציוני וכן הכרה בלתי רשמית ביכולותיו כמי שמשכיל לנווט את העניינים המדיניים.

שלא כהערכת אהרנוביץ, הדבר האחרון שהעסיק את בן-גוריון היה ענייני הסברה. ב-5 באוגוסט סיפר בן-גוריון על תוכני השיחה עם ווקופ בוועדה הפוליטית של מפא"י. הוא נעזר בהקראת מכתב ששלח לווייצמן באותו יום, כאילו כדי להעמיד לפני עמיתיו עובדה קיימת. במכתבו שיער כי המועצה המחוקקת תקום בקרוב וכי חלקים אחרים של היישוב ישתתפו בה. בנסיבות אלה, ולנוכח התבצרות ווקופ בהבטחה לייסדה, הסיק בן-גוריון שנחוץ למצוא 'פתרון לשאלה הקונסטיטוציונית הפוליטית של ארץ ישראל, לשעה ולדורות'. מכאן הוא ניגש לעיקר, אל הפתרון שהציע: בשלב הראשון, 'בתקופת המעבר, עד שיקום הבית הלאומי – השתתפות פריטטית של יהודים וערבים בשלטון הארץ, בממשלה ממש. אני מציע שלטון משולש: אנגלים, יהודים וערבים במידה שווה, עם הנציב בראש'. בשלב השני, כשייווצר רוב יהודי, תתקשר המדינה הארץ-ישראלית עם הפרציה הערבית, בלי לנתק את קשריה עם האימפריה הבריטית. מסקנתו: 'נדמה לי שאנו עומדים לפני צורך של אקטיביות פוליטית מחודשת. שעה זו אולי אינה נופלת באפשרויותיה וסכנותיה מהימים שלפני מתן הצהרת בלפור'.⁶⁰

בוועדה הפוליטית של מפלגתו צירף שני נדבכים לשלב הראשון. ראשית, לאחר שתוקם מועצה מחוקקת 'ייגש הנציב גם לצירוף יהודים וערבים לשלטון'; שנית, בתקופת המעבר 'לפי טבע הארץ וטבעם של היהודים יתיישבו המונים יהודים בחלקים מסוימים של הארץ, כי מלבד בסביבות ירושלים לא יתיישבו יהודים בהרים. אולם בערים, בתל-אביב וחיפה, יתרכזו מיליונים יהודים'. מציאות זו תביא לכך ש'משטר העתיד יהיה משטר קנטונלי, תהיה אבטונומיה גדולה של הקנטונים ותהיה התרכזות טריטוריאלית',⁶¹ כלומר – חלוקה. 'בתקופה הנוכחית', פסק בן-גוריון בהנהלת הסוכנות ב-9 באוגוסט, 'המשא ומתן עם ממשלת בריטניה הוא המכריע'. הוא לא טרח לבאר שם מדוע; אלא בוועדה הפוליטית של מפא"י כמה ימים קודם לכן, בדברים חריפים ובוטים להפליא שמקומם אינו מחוץ לחדר המפלגה האינטימי ביותר:

אני רוצה להבטיח קודם התקשרותנו עם האימפריה הבריטית. זאת היא הערובה היחידה שלנו לתקופה הקרובה. במקרה של מלחמה, של מרד הערבים יש לנו יתר ביטחון באנגליה מאשר בערבים. אנחנו לא נטמע בתוך האסיאתים והאלמנט המזרחי תמיד יחפש לו בני ברית נגדנו. כלפי הפוליטיקה הכללית הגדולה חשוב קודם כל חיזוק הקשרים והאינטרסים עם אנגליה. זה תפקיד ראשון לחמש השנים הבאות.⁶²

59 מכתב יוסף אהרנוביץ לבן-גוריון, 5.8.1934, אב"ג.

60 מכתב בן-גוריון לווייצמן, 5.8.1934, שם. ההדגשה במקור.

61 פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפא"י, 5.8.1934, אמ"ע.

62 שם; פרוטוקול הנהלת הסוכנות, 9.8.1934, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ).

בן-גוריון לא הסתיר כי הנעלם הבסיסי מבחינה זו, שהוא בגדר תעלומה אשר רק לעתיד פתרונים בנוגע אליה, התמקד בדפוסי מדיניותה של בריטניה בשאלת ארץ ישראל לנוכח ההגירה הגוברת בהתמדה של היהודים. כך ניסח את אתגר הרגע כמו שנשקף מעיני אנשי משרד המושבות ומקבלי ההחלטות בלונדון – על הבריטים לתת לעצמם מענה 'על שתי שאלות, והן: אם גידול היהודים בארץ הוא דבר טבעי ומבוסס ואם הגידול הזה רצוי'. ומנגד – בלונדון קוראים כל מה שמתפרסם בעיתונות העברית ומה שנכתב בעיתונות היהודית באירופה, וצירוף הדברים מגלה 'תמונה איומה', אנטי-בריטית במוצהר. בריטניה, סיכם, רוצה לדעת אם היישוב היהודי הנוצר בארץ ישראל 'הא ידידותי' לה אם לא, וזו התביעה המונחת לפתחם של היישוב ושל התנועה הציונית.⁶³

ברוח ההבחנות האלה אמר בן-גוריון לווקופ בפגישתם השנייה בסדרה, שהתקיימה ב-15 באוגוסט, כי מבחינת היהודים רצוי כי המדינה שתקום תהיה 'חלק אינטגרלי של האימפריה הבריטית'. פתרון ההשתייכות הכפולה – הן לפדרציה ערבית והן לאימפריה הבריטית – נועד לגשר בין האינטרס של היהודים ובין האינטרס של הפלסטינים. 'דברים אלה מתיישבים בקושי רב', הודה ווקופ באי-נחת גלויה, ובן-גוריון גייס את מיטב כישרון השכנוע שלו:

משום כך אני פונה בשאלה זו אליך. אני יודע שאילו היה לנו ענין עם האימפריה הצרפתית היה זה כמעט מן הנמנע, כי הצרפתים אוהבים שהכל יהיה הגיוני ומתאים לפרינציפ. אולם האימפריה הבריטית מכירה כל מיני סידורים וצורות, ואינה נבהלת גם מסתירות מדומות, ואיני חושב לנמנע קשר של ארץ ישראל עם האימפריה הבריטית וגם עם המדינות הערביות השכנות העומדות מחוץ לאימפריה.⁶⁴

הנושא נשאר מדרך הטבע פתוח ונתון להחלטת הקבינט הבריטי, אך מאחר שהיה בהצעה כדי להצביע על מוצא שעשוי להוליך להסכם יהודי-ערבי סיכם ווקופ בהגיונותו שלכך הקבינט 'ישמח'.⁶⁵ ב-21 באוגוסט, ערב נסיעתם של השניים לבריטניה, האחד לחופשה השנתית והאחר לצורכי עבודה, הם נועדו לפגישתם האחרונה בסדרה. לכאורה כדי לעשות צעד לעבר בן-גוריון, אשר חפץ בפריטט בשלטון, הציע ווקופ שלצד המועצה המחוקקת ימונו שלושה חברים למועצה אקזקוטיבית: יהודי, מוסלמי ונוצרי. בן-גוריון הביע התנגדות בנימוק שכך נדון הצד היהודי להיות שלישי בלבד והבהיר ש'אף יהודי' – כלומר הוא בראש ובראשונה – 'לא יסכים להשתתף במועצה אקזקוטיבית בתנאים אלה'. ווקופ ענה כי מבחינת ה'צדק', כלומר הדמוקרטיה הנגזרת מהדמוגרפיה, מגיעים לערבים שלושה נציגים, ומבחינת ה'כדאיות', אם יקבלו הערבים מחצית כמו היהודים, ברור שהם לא ישתתפו. בן-גוריון מיאן להשתכנע, ובניסיון אחרון אמר הנציב העליון כי מדובר בצעד

63 פרוטוקול הנהלת הסוכנות עם הנהלת הוועד הלאומי והוועדה הפוליטית שלו, 12.8.1934, שם.

64 'שיחה עם הנציב העליון', 15.8.1934, אב"ג.

65 שם.

שיועיל לחינוך העם בענייני ממשל. בן-גוריון פקפק אם כדאי לשלם מחיר כה רב תמורת חינוך העם, וווקופ נאלץ לסגת מקידום מרכיב זה במבנה המשטר העדכני.⁶⁶ באותו יום שיגר בן-גוריון לווקופ איחולי נסיעה נעימה והביע ציפייה לשובו 'לרסן הניהול של הארץ המובטחת'. בתווך, בין הפגישה השנייה לשלישית, עדכן את חברי הוועדה הפוליטית של מפא"י כי ווקופ 'הוא איש כזה שלא אדע חקר נפשו. הוא שמע את דברי לא כדברי הבל, הקשיב מאד לדברי על מדינת ארץ ישראל לפי השקפתנו. לא הייתה תמיהה מצדו וקלט את דברי'.⁶⁷ נדמה כי זהו סיכום ממצה של ההידברות, שדינה נחתם לשבט בעקבות התייעצות שקיים בן-גוריון עם וייצמן בלונדון ב-13 בספטמבר 1934. המנהיג הציוני נטול המעמד הפוליטי הרשמי, שבהידברויות קודמות עם שר המושבות פיליפ קונליף-ליסטר היה מוכן להקמת מועצה מחוקקת, שבה 40 אחוזים מהצירים יהיו יהודים, גרס עכשיו כי בזכות הגירת היהודים אין להסתפק בפחות מ-50 אחוזים מהצירים. בן-גוריון העריך כי המועצה 'תקום בלי ספק' וכי אין תקווה לבטלה, אלא לכל היותר לדחות במקצת את מועד הקמתה. בין השיטין חזר ונשמע כמי שאינו מתנגד לכך לגמרי; ואילו וייצמן התייצב בתוקף נגד הקמת מועצה מחוקקת. וייצמן דרש משר המושבות לרסן את ווקופ עד לקונגרס הציוני הבא לפחות, מחשש שמא תפגע הקמת המועצה במעמדם של המתונים בתנועה הציונית. הוא רימז על כוונתו לשוב למרכז הבמה הציונית; גם לבריטים היה עניין בכוונה זו, מאחר שווייצמן היה ונותר בעל בריתם. ווקופ אולץ בלית ברירה להשלים עם הדחייה.⁶⁸ בד בבד שקע בן-גוריון בחצי השנה שלאחר מכן במאבק חסר תוחלת לאישור ההסכם לריסון העימותים בין שני הגופים הגדולים בציונות. ההסכם שגיבש עם ז'בוטינסקי נדחה במשאל שהתקיים בקרב חברי ההסתדרות, ובתגובה פרשו הרוויזיוניסטים מההסתדרות הציונית באפריל 1935.

'אנו תלויים' באניות המלחמה האנגליות"

באמצע 1935 חידש ווקופ את יזמתו להקמת מועצה מחוקקת. הנציב העליון עתיד היה לסיים את תקופת כהונתו בתוך חצי שנה, אי-בהירות אפפה את השאלה אם יקבל תקופת כהונה נוספת, ושלושה שרי מושבות עתידים להתחלף ביניהם בקצב מסחרר בשנה שלאחר מכן עקב טלטלות קואליציוניות בבריטניה. אף שווייצמן תיאר את עצמו רק כ'פרילאנס',

66 'שיחה עם הנציב', 21.8.1934, שם.

67 פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפא"י, 19.8.1934, אמ"ע; מכתב בן-גוריון לווקופ, 23.8.1934, אב"ג.

68 יומן בן-גוריון, 4.9.1934, 13.9.1934, 8.11.1934, אב"ג; מכתב בן-גוריון לרגע קלפהולץ, 10.9.1934, שם; התייעצות במשרדי הנה"ס בלונדון, 18.12.1933, אצ"מ; מכתב וייצמן לקונליף-ליסטר, 28.9.1934, *The Letters and Papers of Chaim Weizmann, June 1933-August 1935* (ed. by Gabriel Sheffer), 16, Transaction Books, Jerusalem 1978, pp. 374-376 (להלן: וייצמן, *אגרות*).

הוא תיאם עם בן גוריון בראשית יולי כי אם תעמוד הדילמה – 'עזיבת ווקופ או מועצה מחוקקת' – מוטב לבחור בפיתורי ווקופ. הנחתם הייתה שבמצב פוליטי זה יוכלו הציונים להביא למינוי נציב עליון 'רצוי לנו' ושישמע להנחיות מלונדון, המתווכות באמצעות קשרי וייצמן עם מקבלי ההחלטות. עם זאת, לא דובר בהתנגדות מוחלטת למועצה מחוקקת, והשניים הסכימו 'לעשות את המועצה המחוקקת' 'לנקודת מיקוח' וכן שבתמורה להיעתרות לכינונה יחתרו לחלץ מהבריטים התחייבות להתיר עליית 75,000 יהודים מדי שנה בחמש השנים שלאחר מכן. באותה תקופה היו רישומי יומנו של בן גוריון נחלת הנהגת מפא"י, ולרוב לא בגדר יומן פרטי. שרתוק קרא את רישום היומן על הסיכום עם וייצמן והתפלא: הלוא בן גוריון עצמו כתב בהודמנויות קודמות שנציב עליון אשר נראה רצוי בשעת מינויו, משנה את דעותיו על נקלה ונוסף על כך לא בטוח כלל ששר המושבות החדש מלקולם מקדונלד, שנטה אז חסד לציונות, יישאר בתפקידו.⁶⁹ ההיסוס המובנה האמור היה חלק מכורח התמרון במצב מדיני מעורפל של אי-ודאות, ובינתיים הסתפקו שרתוק ובן גוריון בשימור יחסי עבודה חמימים עם ווקופ על אף המחלוקת המחריפה. דוגמה מובהקת לכך באה בסיום מפגש כפול שקיימו עמו ב-19 וב-21 ביולי. בסופו ביקשו מהנציב העליון שיעץ להם 'איך להילחם בו' והבריטי השיב כי יוכל להכין תזכיר ארוך על כך.⁷⁰

כעבור יומיים, ערב פתיחת הקלפיות לקונגרס הציוני ה-19, על רקע מימרה של ארלוזורוב – 'אנחנו החומה החיה' – שהתנוססה על כרזה אדומה שנפרסה לרוחב הבמה, נשא בן גוריון נאום לפני קהל של אלפים שהתכנס באמפייתאטרון גני התערוכה שבתל אביב. בזכות עשרות אלפי עולי העלייה החמישית מנצנצת בבריטים 'הבנה חדשה' בנוגע לתוכנה של הצהרת בלפור, הבטיח בן גוריון ממשאלות לבו והפיח תקוות שווא באוזני שומעיו. במוקד הנאום עמדה הכרזתו על תחילת הפרק השני בקורות הציונות מבית מדרשה של תנועת העבודה. תוכנו של פרק זה אינו עוד הסתפקות בהגשמת הציונות אלא קביעת המדיניות הציונית, הבהיר לווקופ.⁷¹ אולם בהקשר המסוים של דיונו חשובה מן ההכרזה הזאת הייתה תכונת היסוד החדשה שביקש לנטוע במפלגתו, שאמנם בנוגע אליה כשל בהקשר של ההסכם עם הרוויזיוניסטים, אך ממשנתו לא סטה: 'כשרון הפשרה'.

ב-26-27 ביולי, לאחר הניצחון בבחירות, שהנחיל למפא"י קרוב ל-50 אחוזים מצירי הקונגרס הציוני הקרב, התלקח במרכז המפלגה בירור סוער ורחב יריעה על יעדיה עם הגעתה לשליטה בציונות. באותו דיון הודיע בן גוריון: 'הכרח לנו לרכוש את הכשרון הזה כמו חושים רבים אחרים שלא היו קודם לתנועת הפועלים בארץ ושרכשנו אותם מתוך צרכי המפעל. אני רואה אפשרות של נאמנות קנאית למטרה יחד עם כשרון הפשרה'. אם

69 מכתב וייצמן לשרתוק, 17.6.1935, בתוך: וייצמן, אגרות, עמ' 460; יומן בן גוריון, 1.7.1935, אב"ג; מכתב שרתוק לבן גוריון, 7.7.1935, שם.

70 'פגישות עם הנציב העליון', 19.7.1935, 21.7.1935, בתוך: בן גוריון, זכרונות, ב, עמ' 348-354.

71 'תקופה חדשה בציונות', 23.7.1935, שם, עמ' 361; 'הגשמת הציונות – בימינו', דבר, 24.7.1935; יומן בן גוריון, 7.8.1935, אב"ג.

אין אפשרות להשיג 100 אחוזים של מטרה, מוטב להשיג 60 אחוזים ממנה ולא לעשות שטות שבגללה לא יושג מאומה, אמר בנחרצות.⁷² למסע אל 60 האחוזים הווירטואליים האלה, שניכר בו מזג החיפוש המתמיד אחר פשרה השגור בתרבות הפוליטית הבריטית, הוא יצא באוגוסט 1935. בקונגרס הציוני ה־19 נבחר לתפקיד יושב ראש הנהלת הסוכנות. 'הקיצוני ברעיונותיו והמסוכן ביותר שבין המנהיגים הציוניים', תיאר את בן־גוריון העיתון אלג'אמעה אל־ערביה, המקורב לחוסיינים,⁷³ ואפשר להניח שהוא לא ממש הצטער על הקביעה.

בנאום שנשא בקונגרס הציוני ב־21 באוגוסט הציג בן־גוריון יעד לדורו: השרשת מיליון משפחות בארץ ישראל. יעד זה יושג רק בראשית שנות התשעים של המאה ה־20, עם הגעתה של העלייה מברית המועצות הקורסת. ייתכן שגם קהל הצירים בקונגרס הרגיש כי זהו יעד שאפתני מדי. לעומת זאת, פרוטוקול הישיבה שנאם בה מעלה כי מחיאות כפיים סוערות קידמו את הצהרתו כי כל ניסיון להקים בארץ מוסדות אשר עומדים בסתירה לסטטוס הפוליטי שרכש העם היהודי ו'להסגיר את הכוח המוחקק באופן ממשאי או פורמלי' לגורמים שאינם מכירים בתוקף המנדט – כלומר לפלסטינים – ייתקל בהתנגדות נמרצת ותקיפה מצד היהודים. בו בזמן הוא ידע להוקיר פומבית את הימנעות ממשלת המנדט מלעצור את העלייה בעת המאורעות ב־1933, שלא כדרכם של ממשלות ושל נציבים עליונים קודמים.⁷⁴ מבחינתו היו אלה אות ועדות ליכולת לטפח הבנה והידברות עם הבריטים גם בשעת מחלוקת יסודית. את ילדיו גאולה ועמוס – ועמם את אלה מהנהגת מפא"י שנשארו בארץ ועיינו במכתבו – הקפיד לעדכן בתום הקונגרס, כי תמיכת סיעת העבודה בבחירת וייצמן לתפקיד נשיא ההסתדרות הציונית נבעה לא רק מעברו הגדול אלא גם משום שעדיין 'שמו גדול בעולם האנגלי. הוא נאמן על הממשלה, והאמון של אנגליה אלינו הוא תנאי חשוב להצלחתנו הפוליטית'.⁷⁵ ניסח בלשון רבים, והתכוון גם ללשון יחיד.

בפגישה עם שר המושבות מקדונלד שהתקיימה בלונדון באמצע אוקטובר 1935 נאלץ בן־גוריון להודות כי הוא שאל שאלה נכונה כאשר תהה מדוע היהודים נוהגים ככפויי טובה כלפי הבריטים לנוכח היקף העלייה הגדול פי 15 מזה שהיה ארבע שנים לפני כן. בהלצה ספוגה בטרוניה תמה השר הבריטי – 'האמנם זה מפני שאי אפשר לספק אותנו?' אך משמעותית ממנה בשיחה זו הייתה אזהרת וקופ שהשתתף גם הוא בפגישה, מפני התנהגות ההמונים שהגיעו אז ארצה לכשיפרוץ משבר כלכלי או ביטחוני.⁷⁶ מנקודת מבטו של הנציב

72 פרוטוקול מרכז מפא"י, 27.7.1935-26.7.1935, אמ"ע. להשקפתו של בן־גוריון, מפא"י הגיעה לשליטה בציונות בקונגרס זה (ולא ב־1931 או ב־1933 כמו שגורסים חוקרים שונים). ראו גם: דוד בן־גוריון, 'במפנה', הפועל הצעיר, 22.11.1935.

73 מכתב אליהו ששון לבן־גוריון, 17.11.1935, אב"ג.

74 נאום בן־גוריון בקונגרס הציוני ה־19, 21.8.1935, בתוך: בן־גוריון, זכרונות, ב, עמ' 398-399, 404-405.

75 מכתב בן־גוריון לגאולה ועמוס, 8.9.1935, שם, עמ' 417.

76 מכתב בן־גוריון לשרתוק, 16.10.1935, שם, עמ' 472-473. נראה שבסיומה של שיחה זו אירעה האפיזודה שכעבור כמה שנים בן־גוריון עתיד לשחזר באחד ממכתביו לילדיו כך: מלקולם מקדונלד

העליון, היה צריך להתאמץ בששת החודשים שלאחר מכן לכונן מועצה מכוננת כדי לדחות את פרוץ המשבר. על רקע השיחה ועקב הנסיבות הפוליטיות בבריטניה השרויה בעיצומה של מערכת בחירות לפרלמנט, הסיק בן־גוריון כי עד שיתבסס שר המושבות הבא במשרדו, הגורם המכריע בעיצוב המדיניות הבריטית בארץ ישראל יהיה הנציב העליון. לעת עתה הוא זה שנותן הוראות למקדונלד ולא להפך, שיער. 'בשבילנו', טען בן־גוריון בהנהלת הסוכנות, 'רצוי מאוד' שווקופ 'ישאר לתקופה נוספת, כי קשה למצוא אנגלי בעל סגולות כשל הנציב הזה, וגם חבל להפסיד את התורה שהרבצנו בו במשך כל השנים האלה'.⁷⁷ רק ארבעה חודשים קודם לכן סבר בן־גוריון - ולו לכאורה כמו וייצמן - כי עדיפה החלפת ווקופ מהקמת המועצה המחוקקת, אבל פעם ועוד פעם נדמה כי מ־1934 עד פרוץ המרד הערבי הוא ביכר את כינונה של המועצה על אף הרתיעה והסייגים למיניהם. הוא ציין את חסרונותיו של ווקופ - הוא אינו ציוני ואינו יהודי, אלא אנגלי, וקודם כול אנגלי ה'רואה עצמו נציב לכל הארץ, ולא רק לבית הלאומי'. מנגד, 'הוא הצליח להשתלט על הערבים, ואינו רוצה להשמיט מידו שלטון זה. גם בשבילנו יש ערך חיובי בהשתלטות זו, כמו שראינו ב־1933, שעלה בידו לשכך את המהומות. והוא רואה בקיום הבטחתו על מועצה מחוקקת אמצעי חשוב לשלטון על המנהיגים הערבים'.⁷⁸ בן־גוריון לא המעיט בערך שיקולים אלה במסכת ביסוסה של המדינה שבדרך, שכן שקט ביטחוני נחשב תנאי מכריע להמשך ההגירה של המוני היהודים.

מכאן גם נבע המאמץ המיוחד שהשקיע בניסיון עקר לשכנע את אוסישקין - שנבחר בקונגרס הציוני ה־19 לתפקיד יושב ראש הוועד הפועל הציוני ושהתבלט בגלריות המנהיגות הציונית בהשקפתו האנטי־בריטית העקבית - בתקפות האמונה בהידברות עם בריטניה. הם אינם רעים או טובים כמו שחושבים אצלנו, הולך בן־גוריון את אוסישקין בין נפתולי השקפתו, כי אם אינם מתייחסים אל המציאות כמונו. 'קודם כל אין לאנגלי מטרה סופית. הוא הולך בעקבות המציאות. במידה שנצליח, בה במידה יהיו האנגלים אתנו. אילו לא היינו עקשנים היו האנגלים, גם הציונים הנלהבים בתוכם, שוכחים מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה את הצהרת בלפור'. ערכה של העלייה הגדולה נעוץ לא 'רק בריבוי יהודים' בארץ, השכיל את אוסישקין שנודע בעיקשותו, אלא נובע מערכה הפוליטי להנעת תמורה בגישת האנגלים ל'תוכן הבית הלאומי'.⁷⁹ במונח 'תוכן' התכוון בן־גוריון לסיכויי הבית הלאומי להתפתח לכלל מדינה יהודית עצמאית.

⁷⁷ 'אינו ריאקציונר, וודאי שאינו אנטישמי. הוא מצטיין בפשטותו ובצניעותו, אני זוכר פעם היינו בבנקט אחד, היה גם ווקופ. בגמר הבנקט יצאתי מהאולם, ואוטו של אחד מחברי חיכה על יד הדלת. בחוץ ירד גשם. כשעמדתי להיכנס לאוטו ראיתי אדם צעיר ולא גבוה [מעט גבוה מבן־גוריון] מסתובב בגשם וילקוטו ביד ומחפש טכסי; זה היה מיניסטר המושבות מלקולם מקדונלד. למיניסטר זה של האימפריה הקולוניאלית הבריטית לא היה אוטו' (מכתב בן־גוריון לילדיו, 27.10.1938, אב"ג).

⁷⁸ יומן בן־גוריון, 15.11.1935, שם; פרוטוקול הנה"ס, 10.11.1935, אצ"מ.

⁷⁹ פרוטוקול הנה"ס, 10.11.1935, שם.

⁷⁹ יומן בן־גוריון, 12.11.1935, אב"ג.

לא בלי מידה של חמדה ציטט בן-גוריון בישיבת מרכז מפא"י שהתכנסה ב-2 בדצמבר 1935 את הודעת המנהיג הפלסטיני ראע'ב נשאשיבי לווקופ, כי כל מה שאירע בימי נציבותו מוכיח שממשלת בריטניה לא תעשה דבר אם הוא יהיה שלא כרצון היהודים. נשאשיבי התרעם שבמשך 2,000 שנים לא היו בארץ יותר מ-60,000 יהודים, והנה זה המספר שנכנס אליה כעת בשנה אחת. אולם דאגתו של בן-גוריון הוסטה אל התממשות אזהרתו הגולמית של ווקופ באמצע אוקטובר, מפני התנהגות ההמונים בבוא רגע משבר. רציחתו של השוטר היהודי משה רוזנפלד בהר הגלבוע, חיסול רוצחיו בראשותו של עז א-דין אל-קסאם והלווייה רבת-המשתתפים שנערכה למטיף הדת הקנאי בכפר בלד א-שייח' בחודש נובמבר הלהיטו את הרוחות בקרב הפלסטינים וחיידו את תחושת הסכנה האורבת בקרב היהודים. בדין שהתקיים במרכז מפא"י ציין יושב ראש הנהלת הסוכנות כי גובר החשש שמא יחלו האנגלים להביט על ארץ ישראל 'כעל אירלנד חדשה, כעל ארץ של טרור, של אנרכיה ושל חוסר ביטחון, והכיבוש החשוב שכבשנו באנגליה על ידי זה שנוצר מושג חדש על ארץ ישראל כעל ארץ של בניין ופריחה – את הכיבוש הזה עלולים אנו לאבד בנקל'.⁸⁰

בנסיבות אלה, הגעת יזמת המועצה המחוקקת שקידם ווקופ אל סף מימושה ושקיעתה עם פרוץ המרד הערבי ב-19 באפריל 1936, מצטיירים כנתיב שמסלולו ההיסטורי נחסם. כאשר הציג הנציב העליון רשמית לפני הצד היהודי את מתווה המועצה המחוקקת ב-22 בדצמבר 1935, הוא אמר בדברי ההקדמה שנשא: 'ייתכן כי ההיסטוריה של הארץ למשך השנים הבאות תפון במידה רבה על רוח התבונה המדינית וחוש האחריות שתגלו אתם, המנהיגים, ביחס לעבודת המועצה הזאת'.⁸¹ אין לדעת כמובן אם הקמת גוף זה, דפוסי עבודתו והשפעתו על המציאות הארץ-ישראלית היו מונעים את פרוץ אירועי הדמים ובה בעת מאפשרים את המשך הגירת היהודים לארץ ישראל ואולי בעתיד אף את כינונה של מדינה יהודית. כל השערה היסטורית בהקשר הגדון תקפה ולא תקפה כמעט באותה מידה. וייצמן למשל העריך שבועות אחדים לפני המהלך של ווקופ כי צעדו – שנראה מכוון לפייס את המתונים שבקרב הערבים – עלול דווקא לעודד אותם, אם יעלה יפה, לנקוט אותם אמצעי לחץ שהקיצונים בקרבם מטיפים להם. בעזרת המועצה המחוקקת, קבע וייצמן, ובצירוף מעשי טרור, יתבררו בעתיד מהלכיהם של המתחזים למתונים, כייעילים יותר בשירות קידום סדר היום של הערבים.⁸² מכאן שלא בגלל מחסור ב'תבונה מדינית וחוש אחריות' בחרו מנהיגי הצינונות (וכמוהם המנהיגות הפלסטינית משיקוליה) לשלול את השקפת ווקופ. במקום זאת נשענו על מה שהם ראו בו 'תבונה מדינית וחוש אחריות'

80 פרוטוקול מרכז מפא"י, 2.12.1935, אמ"ע.

81 *Proposed New Constitution for Palestine*, Cmd. 5119, March 1936, p. 5; הודעת הנהלת ההסתדרות הציונית על הפגישה עם ווקופ, 23.1.2.1935, אב"ג. ראו גם: קצבורג, 'העשור השני', עמ' 347-351.

82 מכתב וייצמן לסיימון מרקס, 1.12.1935, בתוך: וייצמן, *אגרות*, אוגוסט 1935-דצמבר 1936 (בעריכת ימימה רוזנטל), ירושלים 1979, כרך 17, עמ' 75.

בקידום האינטרס של הציונים, ובהתאם למה שנקבע בקונגרס הציוני ה־19 דחו מכול וכול את יזמת המועצה המחוקקת.

במכתב עדכון לסניפי הסתדרויות ציוניות באירופה, שחיבר בן־גוריון למחרת המפגש עם ווקופ, הוא דיווח כי בקרב הערבים הרוב נוטה לקבל את ההצעה, והמיעוט מתנגד לה. בין שהבחנה זו הייתה ונותרה תקפה במרוצת הזמן, לענייננו חשוב אחד משני נימוקי המיעוט: 'קבלת המועצה פירושה הודיה בשלטון האנגלי, במנדט ובבית הלאומי, וחיזוק "המשטר האנגלו־ציוני" בארץ'.⁸³ היפוך טיעון זה חושף בעקיפין אך במלוא הבהירות את סדר היום הציוני הבן־גוריוני. משמעו שלציונות יש אינטרס מובנה לחזק את התנגדות הערבים למועצה המחוקקת, מתוך הערכה שאמנם הדבר תורם לחיזוק 'המשטר האנגלו־ציוני' בארץ, אם אכן משטר כזה מתקיים. נדמה כי ימי המרד הערבי איששו לרוב את תקפותה של הערכה זו: הבריטים לא הקפיאו את הגירת היהודים ואת רכישת הקרקעות, אפשרו להם להקים עשרות רבות של נקודות יישוב חדשות (53 יישובי חומה ומגדל), חימשו אותם בנשק, אימנו אותם בהפעלתו ולא אחת העלימו עין מן השימוש בו (הנוטרות, פלגות הלילה ועוד). לכאורה מנגד, ולמעשה כהשלמה לחיוב שמצא בן־גוריון בשיח המתפתח סביב המועצה המחוקקת, הוא הסיק כי ההכרזה על המועצה המחוקקת 'עוזרת בדיעבד לשמור על מצב רוח הערבים מבחינת הביטחון' ומרסנת אותם מלפנות לברירה של אלימות וטרור.⁸⁴ הערכה זו התנפצה חודש וחצי לאחר השמעתה.

אמנם ווקופ הניח את מלוא משקלו האישי – בלונדון ובירושלים – על ייסודה של המועצה המחוקקת, אך בן־גוריון דבק בדעתו כי לא היא אלא סוגיית העלייה צריכה לעצב את הגישה הציונית אל הנציב העליון בפרט ואל בריטניה בכלל.⁸⁵ בשל עמדתו, שבוע וחצי לאחר הגשת תכנית המועצה המחוקקת ולמעשה כמעט בהתעלם ממנה כליל, הוא שלח לווקופ מכתב חם ונלכב לרגל הארכת כהונתו בחמש שנים. אילו דובר במכתב ממישהו אחר, ולא מבן־גוריון, היה מקום לחשוד שהוגנבו אליו פה ושם דברי חנופה: 'אתה החזרת שלום וסדר לארץ זו. אתה הגדלת את ביטחון החיים והרכוש; אתה הולדת מחדש ביטחון, וכל איש יודע שאף פעם לא התנהל גורלו ביד יותר חזקה ונאמנה; [...] אתה העלית את בניין הארץ למדרגה שלא ניתנה לשום איש לפניך'. בן־גוריון התברך בשותפות האינטרסים שגדלה משנה לשנה בין הבריטים ליהודים ופקפק במכתבו אם הייתה לבריטניה הצלחה כה רבה במטלה אחרת שקיבלה עליה מאז תום מלחמת העולם. אשר לעתיד הביע את ביטחונו כי הקשב והערנות שגילה ווקופ לצורכי היהודים הם הערובה הטובה ביותר לגישור על המחלוקת בנוגע לדפוס השלטון המנדטורי.⁸⁶ כצנלסון, שותפו להנהגת מפא"י, לא כפר בזכויות העבר של ווקופ ובכך שמוטב להימנע מהתקפות אישיות עליו, אולם

83 מכתב בן־גוריון להסתדרויות ציוניות באירופה, 23.12.1935, אב"ג.

84 פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפא"י, 9.3.1936, אמ"ע.

85 פרוטוקול הנה"ס, 15.12.1935, אצ"מ; פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפא"י, 26.1.1936, אמ"ע.

86 מכתב בן־גוריון לווקופ, 1.1.1936, בתוך: דוד בן־גוריון, זכרונות, ג, עם עובד, תל אביב 1973, עמ' 1-2.

סבר כי העובדה שהוא 'כאילו ידיד לנו' רק מכבידה על היכולת להתמודד עם גזרותיו. בילינסון, בכיר הפובליציסטים בעיתון ההסתדרות דבר, הגדיר את גזרותיו של ווקופ בחדות כמיועדות להבטיח את קיומה של ארץ ישראל כ'מבצר בריטי'.⁸⁷

ב־9 במארס 1936, חמישה שבועות לפני פרוץ המרד הערבי, קבע בן־גוריון בוועדה הפוליטית של מפא"י כי הגיע הזמן 'להתחיל במדיניות של מדינת יהודים'. קביעתו באה על רקע עלייה של כ־67,000 איש ב־1935, חקיקת חוקי נירנברג נגד היהודים בגרמניה הנאצית והחרפת הגילויים האנטישמיים בפולין. הוא קרא להציב יעד של העלאת כמיליון יהודים מגרמניה ומפולין. כמו וייצמן וז'בוטינסקי, לחץ המצוקה של יהודי גרמניה ופולין שימש בעיניו גורם פוליטי בעל משקל. מצוקת החלש הקנתה ממד מוסרי לקליטתם בארץ ונגעה ללבם של דעת הקהל והעיתונות הבריטית. נוסף על כך, רתימת יכולותיהם הכספיות של יהודי גרמניה לבניין הבית הלאומי מיתנה להבנתו של בן־גוריון את הסתייגות הבריטים, שביקשו באותה עת להפחית את ממדי ההגירה של היהודים. התועלת הברורה שבואם של יהודים אמידים עשוי להניב לכלכלת הארץ עקב הפחתת הסיכוי להידרדרות למשבר כלכלי הייתה נהירה לבריטים.⁸⁸ בהקשר אחר, בן־גוריון הדף על הסף את טרונותיהם של ברל לוקר ושל שפרינצק כי הנהלת הסוכנות אינה עוסקת די בחיפוש דרך להבנה עם הערבים. הוא טען – בהתבסס על שיחותיו בשעתו עם מוסא אל־עלמי – כי הערבים אינם רוצים הסכם, ועל כן 'אין לנו לעת עתה דרך אחרת אלא להישען על אנגליה'. שבתי טבת רואה בכך 'מפנה מרעיש בתפיסתו' הפוליטית של בן־גוריון מאז מאורעות 1929.⁸⁹ אולם בהתבסס על תיאור הדברים מראשית המאמר עד כאן, למיטב הבנתי אין פה מפנה כל עיקר כי אם רציפות. זו הייתה גישת היסוד של בן־גוריון, והיא נותרה בעינה.

בישיבת מרכז מפא"י שהתקיימה שלושה ימים לפני פרוץ המרד הערבי ב־19 באפריל, גרס בן־גוריון כי יש לחולל שינוי יסודי במדיניות הסבילה של בריטניה בנוגע לפרויקט הציוני. נימוקו: נדרשת עתה 'עלייה גדולה לארץ' והיא 'בלתי אפשרית בלי עזרה אקטיבית של הממשלה'. 'כשלעצמי', חזר הפעם בפורום רחב יותר, 'הגעתי למסקנה שאין סיכוי להבנה עם הערבים, אם לא תהיה לנו קודם הבנה עם האנגלים ואם על ידי הבנה עם האנגלים לא נהיה מהר לכוח גדול בארץ ישראל'.⁹⁰ לא היה במסקנה זו משום חידוש. זו

87 פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפא"י, 26.1.1936, אמ"ע; פרוטוקול מרכז מפא"י, 29.1.1936, שם; מ"ב [משה בילינסון], 'במרי שיח', דבר, 18.2.1936.

88 פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפא"י, 9.3.1936, אמ"ע; יואב גלבר, מולדת חדשה: עליית יהודי מרכז אירופה וקליטתם, 1933-1948, יד יצחק בן־צבי, ירושלים 1990, עמ' 105-109; יעקב שביט ויהודה ריינהארץ, הדרך לספטמבר 1939: היישוב, יהודי פולין והתנועה הציונית ערב מלחמת העולם השנייה, עם עובד, תל אביב 2013, עמ' 85-87.

89 פרוטוקול הוועדה הפוליטית של מפא"י, 7.4.1936, אמ"ע; טבת, מהשלמה למלחמה, עמ' 253.

90 פרוטוקול מרכז מפא"י, 16.4.1936, אמ"ע. לממדים הצבאיים, האידיאולוגיים והמדיניים של ימי המרד הערבי ראו בהתאמה למשל: יהודה סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, ב, 2, מערכות, תל אביב 1973; אניטה שפירא, חרב היונה: הציונות והכוח, 1881-1948, עם עובד, תל אביב 1992, עמ' 299-376;

הייתה עמדתו מראשית העשור. בד בבד הודה לנוכח הדיון בפרלמנט במאוס, שבו זכתה ההשקפה הציונית לתמיכה גורפת מכל סיעות הבית ושכתולדה ממנו הוסרה סוגיית הקמת המועצה המחוקקת מסדר היום, כי אין הוא יודע מיהו הגורם 'בעל הדבר' המכריע בגורל המדיניות הבריטית בארץ - הקבינט, הפרלמנט, משרד המושבות או הנציב העליון.⁹¹ בהיעדר יכולת להשפיע ישירות על מי מן הגורמים האלה, ביכר בן־גוריון בימי המרד הערבי לתת בליית ברה את מבטחו בדעת הקהל האנגלית, וברכישתה לטובת הציונות ראה את 'כל תורת הפוליטיקה החיצונית שלנו'.⁹²

'תמיד הייתה לי אוריינטציה פרו־בריטית גמורה'

בגל הראשון של המרד הערבי (אפריל-אוקטובר 1936) כפר בן־גוריון בקולות האנטי־בריטיים שנשמעו תדיר במרכז מפא"י והתנגד בחריפות לתביעותיהם של עמיתיו כצנלסון, טבנקין ובילינסון כי על התנועה הציונית לדרוש את פיטורי הנציב העליון וקופ בתואנה שהוא נושא באחריות לפרוץ המהומות ולהתמהמהות בדיכוי. כמו שציין ההיסטוריון יוסף גורני, הוא חשד פחות מחבריו ככוונתיה של בריטניה, ובימי המרד הערבי הלכה והתחזקה הכרתו 'בהכרחיות תלויה של הציונות בבריטניה'. ממעמדו החדש כיושב ראש הנהלת הסוכנות הזהיר כי כל מילה שנאמרת במוסדות מפא"י נחוץ לראותה 'כאילו נאמרה על ידי ההנהלה הרשמית של העם היהודי באזני העם האנגלי כולו'. מכאן שחיוני לנהוג במשנה רגישות ובמלוא שיקול הדעת כאשר מנתחים את הגורמים המניעים את בריטניה לתמוך בציונות: ראשית, ההתחייבות וההבטחה הנזכרים בהצהרת בלפור ובכתב המנדט; שנית, אהדה למצוקת העם היהודי; שלישית, אינטרס עצמי שנובע מהתועלת שהאימפריה הבריטית מפיקה מהמפעל הציוני ומידידות העם היהודי לאימפריה כתולדה מכך. כל גורם כשלעצמו וגם שלושם יחד, הבהיר, 'אינם גשר של ברזל'. מדינות מפרות התחייבויות, קיימים עמים סובלים אחרים שבריטניה אהדה אך הפקירה אותם, והעולם הערבי והמוסלמי חיוני לאינטרסים האימפריאליים. מה עוד שיש בריטים אשר סבורים כי עמדת בריטניה בים התיכון דווקא נחלשת בגלל התמיכה בציונות. בן־גוריון האשים את חבריו ב'עיוורון מדהים' כאשר הם מציגים את בריטניה כאויבת הציונות וטען: 'לא מלחמת הדמים' עם הערבים תכריע את גורל הציונות, אלא 'עמדת אנגליה כלפינו, במיוחד בתחום הביטחון'.⁹³

קצבורג, 'העשור השני', עמ' 367-432. עקב גודש הכתיבה המחקרית על תקופה זו הסתפקתי מכאן ואילך באזכור חולף של אירועים רלוונטיים בלבד.

91 פרוטוקול מרכז מפא"י, 16.4.1936, אמ"ע.

92 פרוטוקול מרכז מפא"י, 29.9.1936, שם; מכתב בן־גוריון למועצת 'האיחוד', 18.8.1936, בתוך: בן־גוריון, זכרונות, ג, עמ' 386.

93 שם, עמ' 381-386; מכתב בן־גוריון למרכז מפא"י, 29.6.1936, שם, עמ' 294-300; פרוטוקול מרכז מפא"י, 21.5.1936, אמ"ע; גורני, השאלה הערבית, עמ' 327-329.

בנאומיו בשנות המרד הערבי התמיד בן-גוריון והקפיד להלל את העם האנגלי. כך למשל באוקטובר 1936, עם סיום הגל הראשון של המרד וערב הגעתה ארצה של ועדת החקירה המלכותית בראשות הלורד פיל, אמר בנאום שנשא לפני חברי הוועד הפועל הציוני המצומצם:

לאושרנו יש לנו דבר עם עם שלא הוציא עדיין משימוש את מטבעות היושר והצדק והמשפט הבינלאומי. האנגלים מתרחקים מאידאליזציה עצמית, ואת הביקורת החרिפה ביותר על דו פרצופיותה של הפוליטיקה האנגלית תמצאו בפובליציסטיקה שלהם. ביחסים בין עמים אין אנגליה מתעלמת מהאינטרס העצמי שלה, אבל מעטים העמים המיטיבים לזהות את האינטרס העצמי שלהם עם האינטרס העולמי, והמאמינים בתום לב – במידה שאמונה זו מתיישבת עם הצרכים החיוניים שלהם – במשפט הבינלאומי וביותר אנושי, כאשר יודע לעשות זאת העם האנגלי.⁹⁴

בהתנצחות נוקבת שניהל יושב ראש הנהלת הסוכנות בכינוס זה עם אוסישקין, עם מנהיג השומר הצעיר מאיר יערי ועם בילינסון, הוא התריס לעברם כי אימוץ עמדתם האנטי-בריטית פירושו שעל הציונות להילחם בבריטניה עד חורמה, עד גירושה מהארץ. 'אם כל העם היהודי ישנא ככה את אנגליה', התריע, 'לא תשיב אנגליה לעם היהודי באהבה. אין היא "נוצרית" במידה כזו. אין היא נוהגת להושיט את הלחי השנייה כשטופחים לה על הלחי הראשונה'. כנגדם ציין אחת לאחת את זכויותיה העיקריות של בריטניה מנקודת מבטו: הכניסה לארץ 350,000 יהודים, בנתה נמל בחיפה ובעיר זו קיים רוב יהודי, בנתה דרכים בין המושבות ותמכה – אם כי לא במידה מספקת – בפיתוח תעשייה יהודית, הכירה ראשונה בזכות ההיסטורית של היהודים על הארץ והכריזה על העברית שפה רשמית, חימשה יהודים ואימנה אותם בחודשי המרד, והייתה המדינה היחידה בתבל שקיבלה עליה להכניס יהודים לארץ הנמצאת בשלטונה. בן-גוריון פסק: 'אם יש בנו ניצוץ של חוש ממלכתי ואחריות פוליטית עלינו לכלכל את מעשינו עם האנגלים ככה שלא נאבד ולא נחליש את הידידות – אלא נגביר אותה'.⁹⁵ הוא הקפיד לבדל את עצמו מאישים ציונים מימין ומשמאל – מאוסישקין וטבנקין וגם מיערי ולוקר – שנותרו חסידי השגרה הנפסדת של המשכילות הרוסית מימי הצאר ביחסם ל'אנגליה הבוגדת' ושיצרו לעצמם מושג כוזב על הפקידות הבריטית. 'לא אנגליה המהוללת עם כל גדלותה, גאוניותה וליקוייה האמיתיים' עומדת לנגד עיניהם, הטיח, 'אלא אבסטרקציה נבובה של "אימפריאליזם" אנגלי המלא תככים, תרמיות ובגידה'. גישתם מביאה לכך שבעיניהם העם האנגלי נשקף רק מתוך 'שפופרת צרה של טענות ותביעות, שיש לנו כלפיו'. בן-גוריון תבע לראות בכל רגע נתון את בריטניה המציאותית, כהווייתה.⁹⁶

94 נאום בן-גוריון בוועד הפועל הציוני המצומצם, 13.10.1936, בתוך: בן-גוריון, זכרונות, ג, עמ' 457.

95 שם, 14.10.1936, עמ' 473-477.

96 יומן בן-גוריון, 26.7.1937, אב"ג; פרוטוקול דברי בן-גוריון בוועידה הרביעית של מפא"י ברחובות,

7.5.1938, אמ"ע; מכתב בן-גוריון לחברי הנה"ס, 22.3.1939, אצ"מ.

בראשית 1937, בעיצומו של שלב גביית העדויות בוועדת פיל, הכריז בן-גוריון בנאומו במוסדות מפא"י כי אין שום תחליף לכוח שהעלייה מעניקה לציונות וכי אם תקבע בריטניה מכסה פוליטית להיקף העלייה במקום מבחן כושר הקליטה הכלכלית, ובכך תגזור על היהודים בארץ מעמד של מיעוט, 'עלינו למרוד'. אמנם מרד אינו אפשרי, הודה, אבל נחוץ להתכונן למרד סביל ולאי-הכרה בשלטון המנדט. בהקשר זה צירף ממד למרכיבים שבאמצעותם התבונן בבריטניה:

בריטניה היא מדינה אופורטוניסטית, אולי האופורטוניסטית בעולם. היא גמישה מאין כמוה, והיא ממהרת להסתגל לנסיבות המשתנות והמתחלפות. לא רק בעניינים 'קטנים' כמו שלנו – ומבחינת האימפריה הבריטית העניינים שלנו הם קטנטנים – אלא גם בעניינים העומדים ברומו של עולם נוהגת בריטניה בקו אופורטוניסטי, מבלי להיות קשורה לאף שיטה קבועה וקפואה. בריטניה אינה מתנהלת על פי קו ברור לאורך ימים, אלא היא מתאימה את המדיניות שלה לנסיבות השעה, מסתגלת מהר מאוד לכל מיני תמורות במצב העולמי, ומבלי להכריז בגלוי על הסתלקות ממדיניותה הקודמת, היא למעשה יכולה לעבור מקצה אחד עד לקצה השני.

בה בעת דבק בן-גוריון בעמדתו כי הגורם המרכזי והמכריע בתקופה זו הוא הגורם הבריטי וכי בשיתוף הפעולה עם בריטניה חייב להימצא מרכז הכובד של המדיניות הציונית.⁹⁷ מכאן גם נגזרה החלטתו לאמץ בהתלהבות את מתווה תכנית החלוקה שהציעה ועדת פיל ביולי 1937. את התכנית הוא תיאר כעומדת בשורה אחת עם הצהרת בלפור מ-1917 מבחינת חשיבותה ההיסטורית. בן-גוריון הביע תקווה כי דעת הקהל הבריטית, שהוא זיהה אותה ככתובת הפוליטית המכרעת, 'תקבל את הספר [תכנית החלוקה] על קרבו ועל כרעיו – כאורים ותומים. ואין כל ספק שלגבי דעת הקהל האנגלית ספר זה הוא הפוסק האחרון'; מאחר שהוא מקצועי וחף מתככים פוליטיים, נמנע מלהוסיף את המשתמע כמובן מאליו. תקוותו שהמדינה היהודית תוכל להיות חברה בקומונוולט' הבריטי נותרה בעינה.⁹⁸ לשעה קלה אפילו הפליג בשאיבת השראה מן האימפריה הבריטית, שהיטיבה לגשר בין ים ליבשה: 'רק עוד לפני 400 שנה היה העם הגדול החולש על כל גלי האוקיינוס מכונס באי הבריטי הקטן – ורק יציאה למרחבי הים עשתה את הגזע האנגלי לגזע הנפוץ והשליט בחמשת חלקי תבל. לנו ישמש הים אמצעי כינוס התפוצות – וגם גשר לכל התפוצות'.⁹⁹ בינואר 1938, בעוד הקבינט הבריטי החליט בחשאי שאין סיכוי למימוש תכנית החלוקה, הגיעה לשיאה התרפקותו המדינית של בן-גוריון על בריטניה. במכתב לזליג ברודצקי, המנהל המדיני של משרד ההנהלה הציונית

97 פרוטוקול מועצת מפא"י, 23.1.1937, אמ"ע; פרוטוקול מרכז מפא"י, 5.2.1937-6.2.1937, שם.

98 יומן בן-גוריון, 10.7.1937, אב"ג; מכתב בן-גוריון לשרתוק, 3.7.1937, בתוך: בן-גוריון, זכרונות, ג, עמ' 278.

99 דברי בן-גוריון בפתיחת המועצה העולמית של 'איחוד' פועלי ציון (צ"ס) – התאחדות, 29.7.1937, בתוך: דוד בן-גוריון, זכרונות, ד, עם עובד, תל אביב 1974, עמ' 336.

בלונדון, כתב: 'תמיד הייתה לי אוריינטציה פרו בריטית גמורה. מלבד הערצתי את אנגליה מבחינה אנושית כללית, ראיתי כל הימים באנגליה את המשען הבטוח ביותר שיש לנו בעולם הגדול'.¹⁰⁰

'גידולנו בארץ אינו כרוך במות האימפריה'

לדידו של בן-גוריון, אחת מאבני הבוחן המרכזיות ביחסים עם הבריטים בשנות המרד הערבי הייתה חימושם של היהודים. בשלהי 1938 הזכיר כי בזכות הבריטים 'יש לנו כרגע כ-15,000 בחורים מגויסים מטעם הממשלה ולמעלה מ-8,000 רובים ממשלתיים'.¹⁰¹ הישג זה היה עלול להתרסק בשל תקריות הדמים הרבות נגד הפלסטינים שיוזם אצ"ל בחודש יולי, בתגובה לתלייתו של שלמה בן-יוסף ב-29 ביוני. בן-גוריון התריע בהנהלת הסוכנות ב-7 ביולי: 'מעשי היהודים בימים האחרונים ישניאו אותנו על הצבא הבריטי, שמפקדיו, שלא כמקובל בצבא רוסיה, הם מטובי האינטליגנציה האנגלית. היחס שיקבע פה הצבא אלינו יהיה אחר כך היחס של העם האנגלי, ובו זכור ראה בן-גוריון את הגורם הקובע'.¹⁰² הבחנתו בנוגע להשפעת הטרור של אצ"ל על דעת הקהל בבריטניה – ולכן על יכולת הגשמת הציונות, שנשענה להבנתו על דעת קהל זו – העפילה לשיאה הפוליטי והרטורי כעבור ימים אחדים, בנאום שנשא בכינוס החירום של הנהגת היישוב:

שנאת ישראל יוקדת כאשר לא יקדה אף פעם. אל תחשבו שאנגליה נקייה מאנטישמיות. האנגלי הכי גדול בעולם הרוח כתב את המחזה הכי מזעזע והכי איום על היהודים, הוא יצר את הטיפוס של שילוק והאנגלים קוראים גם היום את שילוק. אבל קרה נס, מצאנו תמיכה קצת בעם הזה ואנו יכולים לאבד אותה. גם בגרמניה לא היה לפני עשרים שנה מה שיש היום, כל גרמני לא היה רוצח המתעלל ביהודי. אדרבא, זה היה עם תרבותי גדול; אתם חושבים שזה לא יוכל לקרות באנגליה? רבותי, יש לכם כרגע מאות ואלפים אנגלים בארץ, הם לא גרועים מכל האנגלים אחרים; כל אחד מהם עומד לשוב לאנגליה חזרה – אולי יש ביניהם גם נואמים וסופרים, אבל רובם אנשים רגילים וכל אחד מהם ישוב למשרדו, לכפרו ולעיתונו; הם יספרו כמשיחים לפי תומם מה שראו בארץ. מה שיגידו עלינו זה יכול להיות קובע יותר מכל תעמולה וספרות. דברינו לא השיגו את מיליוני האנגלים, אנו יכולים להשיג מאה, אלף – הם ישיגו את המיליונים. אם הם יראו אותנו בנוולותנו – כל העם האנגלי יראה אותנו בנוולותנו. אם הם יראו אותנו ברמתנו המוסרית – ככה יראו אותנו כל האנגלים. ודאי שאנגליה לא

100 מכתב בן-גוריון לזליג ברודצקי, 4.1.1938, בתוך: דוד בן-גוריון, זכרונות, ה, עם עובד, תל אביב 1976, עמ' 5. ראו גם: שביט וריינהרץ, הדרך לספטמבר 1939, עמ' 104.

101 פרוטוקול מליאת הוועד הלאומי, 12.12.1938, אב"ג.

102 פרוטוקול הנה"ס, 7.7.1938, אצ"מ.

קיימה הרבה דברים ממה שהבטיחה, אבל אנגליה נוהגת לפי הבנתה; גם אנו נוהגים לפי הבנתנו ועושים כפי שאנו צריכים לעשות. מסלף יהיה זה שיבין את הדברים האלה כאילו אין אנו צריכים לדרוש זיון, עלייה, וכל מה שמגיע לנו. אבל היהירו לכם להשניא את עצמכם בעיני העם האנגלי. כי לא מעם אנגלי זה שבדמיונו אלא מהעם האנגלי כמו שהוא, ממנו אנו דורשים עזרה, בעזרתו אנו תלויים עכשיו במידה מרובה, ואל נשניא את עצמנו על עם זה. אין האנגלי מתפעל מביקורת, יודע הוא לבקר את ממשלתו, אבל הוא יודע להבחין בין ביקורת וניאוץ. ונכון הדבר, לא רק אנו מחינו נגד התלייה אלא גם האנגלים, אבל מחו כאנגלים ואנו כמחוסרי אחריות.¹⁰³

ברקע הנאום חוצב הלהבות על אודות שיקול הדעת ומידת הריסון הנדרשים בשימוש בנשק ריחפה הסכנה שהעיקה עליו יותר מכול – כי העם הבריטי, להבדיל מן הפוליטיקאים, יחזור בו מתמיכתו בברית הכורכת את שלטונה של בריטניה בארץ ישראל עם הגשמת הציונות. בין השיטין נגלה חששו כי המשען הבריטי מתערער. אינטואיטיבית חש בכך בן־גוריון לאחר שנועד בלונדון ב־22 בפברואר עם הרולד מקמייקל, שנבחר לבוא במקומו של חביבו ווקופ כנציב העליון. ביומנו תיעד את שיחתם: מקמייקל תהה אם הציונים סבורים שביכולתה של ארץ ישראל לפתור את שאלת היהודים, ובן־גוריון השיב: 'זוהי שאלה של שני מיליון יהודים' – הדור הצעיר במזרח אירופה ובמרכזה. מקמייקל העיר שנדמה לו 'ששנינו טועים – כלומר, היהודים והערבים. "אתם נחפזים יותר מדי והערבים סבורים שיעכבו לגמרי התפתחות הארץ". ושוב ראיתי שאנו נתקלים בקיר. אין האנגלי מבין מה שבשילנו [גורם] הזמן'. בן־גוריון ניסה להסביר – אם נהיה מועטים בארץ ונושמד כשתפרוץ מלחמת עולם, לא תצמח לכם כל תועלת – ונתקל, כתיאורו הוא, בקיר. ווקופ ראה בעצמו לא פקיד בלבד אלא נציג בריטניה ורצה לקבוע את המדיניות הארץ־ישראלית, כתב בן־גוריון ביומנו והוסיף כמשקיף מרוחק לכאורה: אם היה מדינאי גדול או לא – זו שאלה, אך כך ראה את עצמו. לעומתו מקמייקל ראה בעצמו פקיד בריטי ותו לא. הצירוף בין נציב עליון מסוג זה ובין מנהיג מפלגת הלייבור קלמנט אטלי, שחרץ בפגישה עם בן־גוריון כי אינו מאמין שהציונות היא פתרון להצלת יהודים וכי ארץ ישראל תשמש רק מרכז רוחני שיספק את העם היהודי – היה עתיד להטיל צל מתארך על המדיניות הבריטית בארץ לכל אורך העשור הבא.¹⁰⁴

ב־19 בספטמבר נועדו וייצמן ובן־גוריון עם שר המושבות הבריטי מקדונלד. הפגישה התקיימה בעיצומם של המגעים בין גרמניה לבריטניה, שעתידיים כעבור עשרה ימים להוביל לחתימה על הסכם מינכן. בפגישה הודיע מקדונלד למנהיגי התנועה הציונית על כוונת הבריטים לסגת מתכנית החלוקה ולחפש מתווה חלופי שמכוחו יואט קצב העלייה של היהודים. מסקנתו של בן־גוריון הייתה בוטה: 'הממשלה החליטה להסגיר אותנו לערבים – לא מדינה ולא עלייה. אנגליה נוקטת עכשיו פוליטיקה ריאליסטית כמו היטלר ומוסוליני, מבלי להשתמש בטרמינולוגיה שלהם, והיהודים הם קורבנות המפנה הזה במדיניותה'.

103 פרוטוקול הכינוס היישובי, 10.7.1938 (ערכה אניטה שפירא), *הציונות*, 1 (1981), עמ' 422.

104 יומן בן־גוריון, 22.2.1938, 5.4.1938, אב"ג; פרוטוקול מרכז מפא"י, 5.4.1938, אמ"ע.

הוא העריך כי בא עידן חדש: 'התקופה שאנו חיים בה היא תקופה של מדיניות כוח. נפסלו הערכים המוסריים. ניטל כוחן של תביעות היושר והצדק. האזון – אזון השליטים – אטומה ואינה מסוגלת לשמוע אלא קול תותחים. וליהודים בגולה אין תותחים'.¹⁰⁵

בן-גוריון ניתח כך את השינוי במדיניות הבריטית: 'ההרגשה העיקרית באנגליה היא הרגשה של פחד. הביטחון העצמי הבריטי – אולי הנכס הפסיכולוגי הגדול ביותר של האימפריה – הזדעזע. אבדה האמונה שאנגליה אינה עלולה להיות מנוצחת'. גם בנסיבות החדשות הוא דבק, כבעבר, בתכנית החלוקה: 'ככל שאני מהרהר יותר בשאלה – אני מכיר יותר ויותר שהניתוח הפוליטי של הוועדה המלכותית ניצח, והתרופה שלהם היא מוכרחת'. מסקנתו מן התפנית במדיניות הבריטית הייתה נחרצת: 'במקדם או במאוחר תקום מדינה יהודית עצמאית. אנחנו עצמנו נקים אותה – ואנגליה תהיה מוכרחה להכיר בה'. זה היה מפנה עקרוני ודרמטי באורח החשיבה המדינית של בן-גוריון ובדפוס ההתנהלות של מקבלי ההחלטות בתנועה הציונית בכלל מאז ימי הרצל – לא מעצמה תקים או תאפשר ליהודים להקים מדינה, אלא היהודים יקבלו אחריות ויבצעו זאת. ברם הוא טרח להזהיר את חבריו בהנהגת מפא"י: 'אנו עומדים לפני קרב מכריע – לא אחרון. אין קרב אחרון בהיסטוריה'.¹⁰⁶ בה בעת חלק על הקטרוג שנשמע בקרב חברי מרכז מפא"י כלפי בריטניה והעיר: 'אני חולק בכלל על קטרוג מוסרי בפוליטיקה. האנגלים הם עם ככל עם, כעם היהודי מלפני אלפיים שנה – העם היהודי לא היה אז עם של מלאכי שרת, אלא עם של "בשר ודם"'. מכאן הסיק: 'התביעות המוסריות שאין אנו מציגים לעצמנו – באיזו זכות נציג אותן לאנגלים? יתר על כן, יהיה זה מאוד נאיבי לחשוב כי תביעות מוסריות כאלו תשמענה'. הוא הוסיף כי מבחינת בריטניה קיימת לא רק שאלת היהודים אלא שאלת קיומה היא, ושאלה זו קודמת בעיניהם לכל שאלה אחרת: 'החשבון שלנו עם אנגליה טרם נגמר. אני חושב שהאנגלים יסגירו אותנו עכשיו. הדיון שמתכננים האנגלים במסגרת ועידת שולחן עגול עם הערבים בלונדון הוא חלק מטכניקת ההסגרה. אבל אין זה האקט האחרון ביחסינו עם אנגליה ואיני רואה כוח אחר שנוכל להישען עליו'.¹⁰⁷

מה לעשות? בן-גוריון כדרכו היה החלטי וסבר: 'עכשיו זהו קץ הציונות המדינית ובא זמנה של הציונות הלוחמת': הכרזת מלחמה על בריטניה לא ברובים ובפצצות אלא באמצעות מרד עליה, שיתבטא בעלייה פומבית של מאות אלפי יהודים לארץ. הוא הניח כי אף שקיימות מדינות אשר מסוגלות להטביע אוניות מעפילים או לשלחן חזרה לים במגמה שהאנשים והסירות יטבעו, 'אנגליה אינה יכולה לעשות כך, כי היא אינה מדינה טוטליטרית, והיא מוכרחה לשמור על מידה מסוימת של הגינות'. לפי שעה אין לה דרך למנוע את כניסתם לארץ.¹⁰⁸ גם עכשיו, הבהיר, 'יש לי אוריינטציה בריטית מובהקת, ואני רואה את

105 מכתב בן-גוריון להנה"ס, 3.10.1938, אב"ג.

106 מכתב בן-גוריון לילדי, 7.10.1938, שם.

107 פרוטוקול מרכז מפא"י, 7.12.1938, אמ"ע.

108 יומן בן-גוריון, 10.12.1938, אב"ג; פרוטוקול דברי בן-גוריון באספת מרצים מטעם מפא"י, 13.7.1939, שם.

עתידנו בארץ אלא מתוך ברית עם אנגליה'. כדרכו הוא לא חמק מן ההקשר הביטחוני; זה נראה בעיניו מכריע: אילו עמדה על סדר היום הבכרה – מדינת יהודים או קיומו של הצי הבריטי – הייתה הכף של הצי מכריעה מבחינת הבריטים, אולם 'לאושרנו אין ניגוד קיומי בין הקיום הבריטי לבין קיומנו. האינטרס שיש לבריטניה בארץ אינו אינטרס של חיים ומוות, וגידולנו בארץ אינו כרוך במות האימפריה'.¹⁰⁹ בן־גוריון לא שב אל ימי 'גורי לך האימפריה הבריטית' מראשית שנות השלושים אלא נשאר נטוע בעמדתו הבסיסית שעיצב משנת 1931 ואילך על מרכזיות הקשר עם בריטניה לצורך הגשמת הציונות בימיו. במועצת מפא"י שהתקיימה באפריל 1939 בעקבות כישלון שיחות השולחן העגול בארמון סנט ג'יימס וערב פרסום הספר הלבן של מקדונלד במאי, הוא לא העלים עין מכך ש-20 השנים 'של הקואופרציה הבריטית נתנו לנו מה שלא נתנו 1,600 שנים של תפילות ושל געגועים ושל עליות [...] וגם יותר משנתנו לנו 40 שנה של חלוציות, אשר אין דומה לה, מימי ביל"ו'. כך התריס, וצירף להבחנתו את מה שהיה בעיניו עיקר העיקרים: 'שפה ממלכתית' ו'צבא יהודי – מתי היה לנו הדבר הזה?'¹¹⁰ לשני האדנים האלה נזקק לא לצורך סיכום העבר אלא כדי להתוות את העתיד.

סיכום

'לא התחנכתי באוקספורד, לא למדתי עם אנגלים ולא שיחקתי אתם גולף', העיד בן־גוריון על עצמו בישיבת סיעת העבודה בקונגרס הציוני ה-21 באוגוסט 1939. הוא לא התיימר שיש לו מונופול על הבנת 'הלב האנגלי',¹¹¹ אך האמין ששנות מגעיו עם אישי שלטון בריטים בדרגים שונים בבריטניה ובארץ ישראל הקנו לו היכרות עם אורחותיהם והכשירו אותו להתמודד עמם. בן־גוריון סבר שהוא מיומן להעריך את סדרי עדיפויותיהם ואת מגבלות כוחם בארץ ישראל. עם זאת, מידת ההיכרות שלו עם גווני הגוונים של זיקות למשפחה, לכלכלה ולתרבות שנגזרו מחיי העילית הבריטית היה דל משל וייצמן ומשל הפעילים המרכזיים במשרדי ההנהלה הציונית בלונדון. אמנם הקרבה האידאולוגית אל הלייבור ומשב הרוח הקרייר יותר מחוגי השמרנים השתקפו בעמדותיו הפוליטיות של בן־גוריון, אך התמורות שהתחוללו בפוליטיקה הבריטית בעשור שסקרתי כאן לא השפיעו על גישתו. עמדותיו נגזרו כל כולן מן ההוויה הארץ־ישראלית המקומית וכמובן הושפעו גם מהחמרת מצבם של יהודי מרכז אירופה ומזרחה ומן התחרות עם הרוויזיוניסטים על השליטה שם. אין זה מקרה שבן־גוריון הדגיש שוב ושוב את חשיבות דעת הקהל הבריטית בקביעת

109 מכתב בן־גוריון לילדיו, 7.10.1938, שם.

110 פרוטוקול מועצת מפא"י, 16.4.1939, אמ"ע. על ועידת סנט ג'יימס ראו: שביט וריינהרץ, הדרך לספטמבר 1939, עמ' 167-207.

111 פרוטוקול ישיבת סיעת העבודה בקונגרס הציוני ה-21, 18.8.1939, דוד בן־גוריון, זכרונות, ו, עם עובד, תל אביב 1987, עמ' 506.

מדיניות בריטניה בארץ ישראל. נראה כי הדבר העיד על מידת אי-ההיכרות שלו עם רובדי הרבדים של החיים הפוליטיים הבריטיים ועל חוסר יכולתו לפענחם פיענוח מושכל, ועל אחת כמה וכמה לנסות להשפיע באורח ממשי על זרמי המעמקים האלה. הוא הבין היטב את חולשתו זו וחתר לפצות עליה באמצעות השימוש ב'דעת הקהל' – מונח עמום בתחום המעשה הפוליטי, אך רָאלי לכאורה בעיניו.

תורתו העקרונית של בן-גוריון על זיקת הציונות למעצמה הצטללה בהדרגה בשנות השלושים. את ביטויה החד ביותר הציג לפני פורום מפקדי ארגון ההגנה שבוע ימים לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה ולקראת הימים שלאחר מכן: 'אין אומה שוכנת בדד, אפילו אומה כבירה כאומה האנגלית, קל וחומר אומה קטנה כאומתנו. גם כשתהיה לנו מדינה סוברנית בתחומי ארץ ישראל ההיסטורית, תהיה לנו זיקה מתמדת עם העולם הסובב אותנו, עם ארצות המזרח הקרוב, עם אירופה ועם אמריקה, ועלינו לכוון מעשינו לפי חשבון היסטורי זה'.¹¹²

מאבקיו של בן-גוריון עם בריטניה למען הגשמת הציונות לוו בהתבוננות בדרכי המחשבה הנקוטות במערכת קבלת ההחלטות הבריטית ובבחינה מתמדת של הפעולות הנובעות מהן. הבולטת – ומנקודת מבט היסטורית גם החשובה – בתוכנות שהפיק במרוצת שנות השלושים של המאה ה-20, ובפרט בימי המרד הערבי, נזכרה בחתימת המכתב שדיווח בו לעמיתיו בארץ על הפגישה שלו ושל וייצמן עם מקדונלד ב-19 בספטמבר 1938: 'מניסיוננו עם אנגליה ודאי הננו יכולים ללמוד אמת זו – אין הכרעה שאין אחריה כלום'.¹¹³ כל החלטה מדינית בריטית נשארת פתוחה לשינוי בהתחשב בנסיבות השעה ובצורכי האימפריה ברגע נתון, ולכן גם מניחה מרחב תמרון מספיק לפעולה מדינית ציונית שקולה, מחושבת ונחושה בחתירה להקמת מדינה יהודית. מסקנת יסוד זו תדריך את בן-גוריון בהתמודדות הציונית מול בריטניה במשך שנות הארבעים, בואכה 14 במאי 1948.

112 נאום בן-גוריון לפני פיקוד ההגנה, 8.9.1939, אב"ג. ראו גם: שלמה אבינרי, 'מקומו של מנהיג בהיסטוריה: על מנהיגותו של דוד בן-גוריון', בתוך: עירד מלכין וזאב צחור (עורכים), מנהיג והנהגה: קובץ מאמרים, מרכז זלמן שזר, ירושלים 1992, עמ' 327-338.

113 מכתב בן-גוריון לשרתוק, 20.9.1938, אב"ג.